

Mijn geschiedenis met de psychologie ¹

Dolph Kohnstamm

Kinderjaren

Ik werd in 1937 in Amsterdam geboren als tweede zoon van Geldolph Adriaan Kohnstamm, toen als chemicus werkzaam voor Shell, en Vita Beerens, die vóór haar huwelijk werkzaam was geweest als Montessori kleuterleidster in Rotterdam. Na mij kreeg dit paar nog vier kinderen. In 2006 waren alle zes nog gezond en wel in leven.

Ik werd geboren met klompvoetjes en ben daar twee keer aan geopereerd, als baby en als kleuter, door Dr. Harrenstein, in het Emma Kinderziekenhuis aan de Sarphatistraat te Amsterdam. Harrenstein was de eerste chirurg in Nederland die zich geheel op kinderen richtte. Mijn voeten gaven mij daarna alleen problemen met het leren schaatsen, met het op één been staan en met het leren touwtje springen. Dit laatste maakte dat ik bij de welpen van de padvinderij mijn tweede ster niet kon halen. Ook een jongere broer werd met zulke voeten geboren. Een van mijn vroegste herinneringen is dat ik mijn vader zie staan die mijn voetjes masseert terwijl ik op de aankleedtafel in de kinderkamer lig. Vermoedelijk in een periode dat het gips er net af was. Dat was aan de Zandvoortseweg in Aerdenhout waarheen het jonge gezin kort na mijn geboorte verhuisd was. In 1944 volgde een verhuizing naar Bentveld. Ik bezocht de Montessori kleuterschool in Aerdenhout en de Montessori lagere school in Haarlem.

Mijn grootvader Kohnstamm was kind van twee joodse ouders maar trouwde met een niet-joodse vrouw, de oudste dochter van J.B.A. Kessler, in 1892 een van de eerste directeuren van de Koninklijke Petroleum Maatschappij.² Omdat mijn vader volgens de regels van de rassenwetten van de Nazi's zelf slechts half-joods was, ook weer getrouwd was met een niet-joodse vrouw, reserve officier was in het Nederlandse leger en ook nog eens vader was van een aantal kinderen, hebben de Duitsers hem grotendeels met rust gelaten. Toen zij hem pas in 1944 kwamen arresteren zat hij goed verborgen. Afgezien van een tekort aan voedsel heb ik van de oorlog niet geleden. Wel vond ik het vervelend dat kinderen mij pestend nariëpen als 'Adolf', terwijl ik toch voluit Geldolph heette. In het *Word voor Windows* programma dat ik gebruik op mijn pc wordt mijn 'Dolph' ook telkens automatisch gewijzigd in 'Adolph'. Heel vervelend is dat.

¹ Deze biografie werd geschreven op uitnodiging van het Archief en Documentatiecentrum van de Nederlandse Psychologie (ADNP).

² Hij gaf leiding aan de oliewinning op Sumatra. In 1895 trad Henri Deterding toe tot de directie. Toen Kessler in 1900 overleed volgde Deterding hem op als directeur.

Mijn eerste kennismaking met de psychologie was toen ik in de zomer van 1945, 8 jaar oud, onderzocht werd door professor Langeveld. Vermoedelijk werd het testonderzoek gedaan door een assistent. Vermoedelijk, want behalve aan de wandeling naar zijn huis, door het Wilhelminapark, aan de hand van mijn Utrechtse grootvader, dominee Beerens, heb ik aan dat onderzoek geen enkele herinnering; maar het onderzoeksrapport, ondertekend door Langeveld, is wel bewaard gebleven.

Ik vermoed dat mijn ouders mij naar hem toestuurd omdat zij moeite met mij hadden, welke weet ik niet. In het rapport staat daar ook niets over. Behalve over mijn zwakke gezondheid en snel vermoeid zijn is er uit dat rapport ook niets verontrustends te lezen. Integendeel. Aan het slot van het rapport staat bijvoorbeeld: “Nog een enkele opmerking dienen wij te maken over het temperament van Dolfje. Dit toont duidelijk een gedisponeerdheid in de richting van het manische. Het affectieve is echter stabiel, zodat geen enkele reden tot bezorgdheid bestaat.” Van de zes kinderen in ons gezin was ik ook de enige waarvoor Langeveld werd geraadpleegd. Hij was een leerling van mijn grootvader en een huisvriend van de familie. Ook van de nichtjes en neefjes werden er een paar naar hem toegestuurd voor psychodiagnostisch onderzoek.

Ik werd door de volwassenen in onze familie ‘Dolfje’ genoemd ter onderscheid van mijn vader die ook Dolph heette. Die ‘gedisponeerdheid tot het manische’ kan de rapporteur zijn ingegeven omdat hij wist dat mijn grootvader had geleden aan manisch-depressieve perioden, evenals, in ernstiger mate, mijn overgrootvader. Aardig is in dit verband vooruit te zien naar mijn 40 jaar latere belangstelling voor temperamentsverschillen bij kinderen.

Mijn van aanleg niet sterk gestel, leidend tot snelle vermoeidheid, had waarschijnlijk wel geleden onder het voedseltekort. In de winter en het voorjaar van 1946 kreeg ik een ernstige vorm van middenoorontsteking waarvoor ik in het gezin van onze huisarts thuis verpleegd werd. Hij behandelde mij met de penicilline die hij van de Amerikanen of Canadezen had gekregen en meldde mij aan voor een Rode Kruis transport naar Zweden, waar ik van Mei tot Augustus 1946 verbleef, eerst in een opvangkamp en daarna in een familie op een kleine boerderij in Dalsland. Ik was daar samen met een meisje uit Amsterdam-Noord. Toen ik thuiskwam waren mijn ouders er trots op dat ik in mijn dromen Zweeds sprak. Maar over mijn plat-Amsterdams accent overdag waren zij minder te spreken. Aan mijn tijd op die boerderij in Zweden denk ik met warmte terug; ik werd liefdevol verzorgd en mijn moeder stuurde mij dikwijls brieven. Met beide kon ik de heimwee de baas. Toen ik thuiskwam was het gezin verhuisd van Bentveld naar Den Haag, aan de rand van de Oostelijke kant van het Benoordenhout. Een heerlijk huis. Alleen vond ik het jammer dat men bij de verhuizing mijn verzameling van lege granaathulzen niet

gevonden en meegenomen had. Ik had die in Bentveld onder de dakpannen boven een koekoek verstopt. Sommigen met de slaghoedjes er nog in. Als 8-jarige jongen uit een groot gezin kon je in die tijd kort na de oorlog zulke dingen ongezien en onbekommerd doen.

In Den Haag ging ik naar een Montessori lagere school en in 1949 naar het Montessori-lyceum in Rotterdam. In Den Haag bestond toen nog geen Montessori-lyceum. Met het 'Hofplein-lijntje' gingen dagelijks kinderen uit Scheveningen, Wassenaar en Voorburg heen en weer naar het station Hofplein in Rotterdam. In de trein leerde ik schaken via 'vluiggertjes'. In Rotterdam liepen we over de kaal gebombardeerde vlakten naar de school, gevestigd in twee herenhuizen aan de Westersingel. Ik had het prima naar mijn zin op die school en toen mijn ouders die herfst naar Velp verhuisden, waar mijn vader een baan kreeg bij de AKU, mocht ik het schooljaar '49-'50, samen met mijn oudste broer, die, ofschoon slechts een jaar ouder al in de derde klas zat, op die school afmaken. Wij kwamen daarvoor in huis bij een bevriende familie in Wassenaar.

Uit die winter herinner ik mij een gesprek met mijn grootvader Kohnstamm, samen met mijn broer, rond een houtkachel in de 'Herenkamer' van het landhuis in Ermelo waar wij zo dikwijls kwamen. Het gesprek ging over de vraag of wij wel op dat Montessori-lyceum in Rotterdam moesten blijven of maar moesten mee-verhuizen naar Velp en dan op school moesten gaan in Arnhem. Van de argumenten die mijn grootvader aanvoerde herinner ik er mij slechts één. Op ons antwoord dat onze schoolvrienden ons aan Rotterdam bonden zei hij dat je "vrienden voor het leven" gewoonlijk pas in je studententijd maakte en niet op de middelbare school. Tegen de zomer kwam het zo uit dat mijn broer, die immers al halverwege was, in Rotterdam op school en in Wassenaar in huis mocht blijven, maar dat ik na beëindiging van het schooljaar naar Velp zou gaan, en in september in Arnhem op het Christelijk Lyceum in de tweede klas zou beginnen. Dit werd voor mij een ramp. Enerzijds had ik een denderende achterstand in leerstof, anderzijds was de sfeer op die klassikale school zo totaal anders dan ik van het huiselijke lyceum in Rotterdam gewend was (en van al mijn Montessori-ervaringen daarvoor) dat ik 's nachts in bed lag te huilen van ellende. Dat merkten natuurlijk mijn ouders en ofschoon het vooral mijn vader verdriet deed lieten zij mij na een maand teruggaan naar Rotterdam en Wassenaar. In die periode en ook later heb ik vaak getwijfeld aan de geldigheid van het argument van mijn grootvader, en dus ook aan zijn inzicht in mijn gevoelens en gedachten. Want wat kon mij die latere studententijd toen schelen! Daar had ik niets mee te maken. Ik leefde *nu* en ik had *nu* mijn vrienden daar achtergelaten, en die waren *nu* voor mij belangrijk. Ik kon en wilde niet denken over vriendschappen in een verre toekomst, met mij nog onbekende mensen, als iets dat belangrijker was dan de concrete vriendschappen uit het heden, mijn leven

van dat moment. Mijn grootvaders argument was – in zijn algemeenheid – rationeel gezien juist, althans voor jongeren die studeren gaan. Maar deze ratio zweefde ver boven de emotionele wereld waarin ik leefde.

Adolescentie

De school in Rotterdam onderging ik de eerste jaren als een warm bad. Ik had er een goede tijd, ook als redacteur van de Schoolkrant en medeorganisator van de Montessori Interlyceales. Ik leerde er betrekkelijk weinig aan vakinhoudelijke kennis en technieken en kon tenslotte in de zesde klas alleen met bijlessen voor Grieks, Latijn en Wiskunde, en vooral kei- en keihard werken mijn eindexamen halen. Het heen en weer forenzen tussen Wassenaar en Rotterdam eiste zijn tol. Ik was vrijwel altijd moe, ook veroorzaakt door een chronisch ijzertekort en dus ‘bloedarmoede’. Eens in de drie á vier weken gingen wij de weekends naar Velp.

Het belangrijkste voor mij was mijn intense verliefdheid op een meisje van school, begonnen in de tweede klas. Zij woonde toen in Voorburg, later in Wassenaar. De liefde was wederzijds en ik werd kind in huis in het gezin van haar ouders en oudere broer. Na haar eindexamen in de MMS-afdeling, toen ik nog een jaar verder moest, ging zij in Den Haag naar de kunstacademie. Toen raakte ik haar kwijt aan oudere en meer ervaren kunstenaars. Voor haar was dit het begin van een mooie carrière als beeldhouwster. Voor mij van groot verdriet, miskennis en spijt, waar ik nog jaren last van heb gehad.

Een eerste bewuste kennismaking met de psychologie kwam toen ik voor die permanente vermoeidheid en bloedarmoede door onze huisarts werd behandeld met ijzerpillen. Op een of ander wijze kreeg ik te horen dat hij veronderstelde dat ik aan een minderwaardigheidscomplex leed, veroorzaakt door mijn gemankeerde voeten. De bijbehorende theorie van Adler interesseerde mij wel ofschoon ik meende van die voeten geen last te hebben (ik hockeyde toch ook) en vond dat onze huisarts zich tot zijn vak moest beperken. Meer waardering kon ik in die jaren, 16, 17 jaar, opbrengen voor een boekje van Künkel dat ik ging lezen omdat mijn grootvader dat zo goed vond, en wij het thuis in de kast hadden staan. Künkels onderscheid tussen iets *Sachlich* of *Ichhaft* doen, sprak mij erg aan, werd een eye-opener voor mij. Waarom deed ik mijn best op bepaalde dingen? Om daarvoor geprezen te worden (Ichhaft) of omdat het intrinsiek fijn was om die dingen goed te doen? (Sachlich). Ik vond dat ik teveel Ichhaft bezig was en wilde dat veranderen. Sachlich dingen doen leek mij – met Künkel en mijn grootvader – beter.

Het huwelijk van mijn ouders was niet gelukkig, al hebben zij ook gelukkige momenten gekend. Qua karakter verschilden zij enorm. Getuige

te zijn van hun heftige ruzies was heel pijnlijk voor hun kinderen. In de laatste twee jaren van mijn schooltijd ging ik mij met de relatie tussen mijn ouders bemoeien, in de naïeve hoop dat ik hen nader tot elkaar kon brengen. In brieven aan hen beiden en in gesprekken met elk van hen afzonderlijk probeerde ik te bemiddelen en probeerde ik hen te bewegen professionele hulp te zoeken, o.a. bij een bekende Haagse dominee uit die dagen, ds. C.Aalders, en bij de antroposoof professor Lievegoed, omdat mijn moeder in die jaren met de antroposofie flirtte. Voor het eerst werd mij duidelijk hoe totaal verschillend twee mensen over hun (huwelijks)relatie kunnen denken. Ik merkte ook hoe wisselend mijn beoordeling van de schuldvraag was, al naar gelang ik met de een of de ander had gesproken. Natuurlijk had ik bij dit ‘bemiddelen’ mijn eigen emoties niet onder controle. Zo is er een incident geweest waarbij ik het glas voor een foto van mijn grootvader, aan de muur van mijn vaders werkkamer, in een vlag van frustratie, woede en verdriet, verbrijzelde. Ik zag in mijn vaders rationele benadering van zijn irrationele en emotionele vrouw de invloed van zijn ouderlijk huis, met mijn grootvader Kohnstamm als geëerbiedigde autoriteit.

Van belang in mijn ontwikkeling was ook een opkomend (vrijzinnig protestants) Christelijk geloof, deels verbonden met een traditie in mijn eigen familie (de vader van mijn moeder was een dominee en de vader van mijn vader een diepgelovig mens, wiens stemgeluid tijdens zijn gebeden aan tafel, in de oorlogsjaren in Ermelo, ik nog steeds kan horen) deels met mijn hartsvriendin en haar gezin in Wassenaar (haar broer wilde ook dominee worden en studeerde al theologie in Leiden), op grond waarvan ik aan het einde van mijn schooltijd besloot om dominee te worden.

Studentenjaren

Mijn vader had in Amsterdam gestudeerd (chemie) en diens vader was er hoogleraar geweest. In 1955 lokte de stad en de bevrijding die ik er hoopte te vinden. Een bevrijding van het schoolse leven en werken en een genezing van mijn liefdesverdriet. Dus kwam ik daar in 1955 aan als student theologie. Ik raakte verzeild in het dispuut HOMERVS van het Amsterdams Studenten Corps. Dat dispuut was in die tijd intellectueel en artistiek ingesteld, met jongens die allemaal veel meer wisten en gelezen hadden dan ik, en voor wie, op een enkeling na, het Christelijk geloof alleen iets was om je stevig tegen af te zetten. Maar de afknapper kwam voor mij in de vorm van dikke boeken met Hebreeuwse woorden en grammatica. Ik vond dat ik op het lyceum al genoeg geworsteld had met het Grieks en zag totaal niet het verband met mijn toch voornamelijk pastorale en niet wetenschappelijke motivatie. Ondanks de vriendelijke en persoonlijke ontvangst door een paar van de in Nederland bekendste

theologie hoogleraren bleken de tegenkrachten te sterk. Mijn oom Philip Idenburg zei toen eens tegen mij – ik ben vergeten bij welke gelegenheid – “als jij mensen wilt helpen kun je beter psychologie dan theologie gaan studeren.” Toen ik mij in die periode afvroeg waar mijn sterke kanten lagen vatte ik mijn gedachten samen in het zinnetje “het enige waar ik echt goed in ben is in mensen.” Ik bedoelde daarmee dat ik goed was in de omgang met mensen van allerlei soort, snel begrip voor hen had en door hen ook snel werd aanvaard. In de groentijd van het Amsterdams Studenten Corps was ik degene geweest die van alle eerstejaars studenten de meeste ‘fleuren’ kreeg, dat wil zeggen door de meeste disputen werd uitgenodigd lid te worden. Ik had mij bij de bezoeken aan al die verschillende disputen kennelijk telkens heel aangepast en ‘wervend’ gedragen. Een van de ouderejaars voegde mij bestraffend toe dat dit gedrag wees op een tekort aan eigenheid. Ofschoon ik dat wel met hem eens was meende ik toch ook wel dat ik met deze eigenschap mijn voordeel kon doen, ook in een latere loopbaan. Die moest dus op mensen gericht zijn, en niet op zaken.³

In mijn dispuut Homerus had de scherpzinnige Jan Elshout veel gezag. Hij was een paar jaar ouder dan ik en studeerde psychologie. Ook had hij *l'Être et le Néant* van Sartre in zijn geheel gelezen en kon daaruit uit zijn hoofd citeren. Hij was een van de zeldzame corps-studenten die psychologie studeerde. Die twee sferen, corps en psychologie, waren totaal verschillend. Maar een jaargenoot die ik reuze aardig vond deed het ook, Gerrit Lang. Na de kerstvakantie ging ik de colleges volgen, bij prof. Duijker – alweer voor mij onbegrijpelijk over de fenomenologie van Husserl en Merleau-Ponty – bij de lector Carel van Parreren (observatiepracticum en leerpsychologie), bij Jan Spits en Jan Vastenhouw (statistiek), prof. Oldewelt (bijvak filosofie), dr Kortland (dierpsychologie), etcetera.

Ik werd ernstig ziek met - opnieuw - een middenoorontsteking, slecht gevoed als ik was op een steenkoude zolderkamer in de Jordaan; mogelijk verergerd door de bestaande bloedarmoede – en kon pas na Pasen goed aan de gang. Samen met Gerrit Lang werkte ik de eerste druk van Hilgards *Introduction to Psychology* door. Dit was het eerste jaar dat een Amerikaanse inleiding was voorgeschreven. Het jaar vóór het onze moest het nog met een Frans boek doen, van Guillaume. Ik prees mezelf gelukkig niet eerder te zijn aangekomen, want Hilgard was een in toegankelijk Engels geschreven boek, met veel verhelderende illustraties.

In die jaren tot het kandidaats was het leven in mijn dispuut en in het corps belangrijker dan de studie. In mijn tweede jaar was ik heel druk met de voorbereidingen voor het grote lustrumspel, een toneelbewerking van

³ Toen mijn vriend Frans Verhage dit stuk las zei hij mij dat ik ook op de omgang met mensen gesteld moet zijn geweest, zelfs “van hen hield”. Ik ben daar zelf onzeker over.

Boris Godunov. Ik was ‘inspeciënt’ en moest alles in goede banen zien te leiden, inclusief de 200 spelers en figuranten en de uitvoeringen in de Stadsschouwburg en Carré. Bij de repetities in de kelders van de Amstel brouwerij (gratis bier drinken vanwege corpslid en Amstel directeur Jan Six) leerde ik de politicologiestudente Rita Beeuwkes wat beter kennen (wij waren elkaar bij eerdere ontmoetingen tussen haar AVSV-dispuut Arktos en het mijne al wel tegengekomen) en tijdens het lustrum hebben we voor het eerst gevreeën, naar Rita zich herinnert (maar ik niet) op het schellinkje van Carré.

Wij verloofden ons een paar maanden later en aan het einde van ons derde studiejaar trouwden wij, geheel officieel in Den Haag. Mijn vader gaf aan dat trouwen nog vóór mijn kandidaats zijn fiat om twee redenen. Enerzijds weet hij zijn eigen huwelijksproblemen aan een verlovingstijd van acht jaar – omdat er in zijn tijd en milieu pas getrouwd mocht worden na het afstuderen – anderzijds had hij het toen pas verschenen boek *Metablica* van de Leidse psychologie-hoogleraar Van den Berg goed gelezen en daarmee meer begrip gekregen voor de verandering van mores. Mijn atheïstische dispuutgenoten gedroegen zich voorbeeldig tijdens de gereformeerde kerkdienst, Rita’s achterland. De receptie werd gehouden in het paviljoen dat toen nog in de tuin van het Gemeentemuseum stond.

De stap om zo jong (21) te gaan trouwen was bij mij voor een deel ingegeven door de verwachting dat ik daarmee een rustiger leven zou gaan leiden en eindelijk serieus aan het werk zou gaan. Dat gebeurde ook. Zelfs vroeg Van Parreren mij om student-assistent te worden bij het observatiepracticum. Een paar maanden later deed ik mijn kandidaats, met als belangrijkste eigen inbreng een werkstuk over de vraag of de Gestaltwetten ook golden bij het haptisch waarnemen door blinden. Wat mij toen ook boeide waren de experimenten met de waarneming van causale relaties door de Leuvense hoogleraar Michotte. Na mijn kandidaats werd ik bevorderd tot kandidaatsassistent voor de halve werktijd. Samen met het maandgeld van mijn vader gaf ons dat voldoende om van te leven. Rita bracht de extra’s in door haar medewerking aan het Haags Studentencabaret van Rinus Ferdinandusse.

De deelname aan een eerste experiment dat zonder positieve resultaten eindigde legde misschien de kiem voor mijn latere scepsis t.a.v. de voorspellende waarde van psychologische theorieën. De vraag was of ‘onbewust’ of incidenteel leren kon worden aangetoond. Voor dat doel verzamelden wij vele ansichtkaarten van de Zwitserse bergen, mét en zonder gekartelde witte rand. Wij vertelden de proefpersonen dat zij iets moesten leren over die bergen, maar in feite ging het om die gekartelde witte rand. Bij briefkaarten met zo’n rand werd een antwoord altijd goed gerekend. De hoop was dat dit tot een ‘incidenteel’ (onbewust) leerresultaat zou leiden. Helaas gebeurde dat niet.

Aan mijn jaren als assistent bij Carel van Parreren word ik iedere keer herinnerd als ik in het FOAM ben, het Amsterdamse fotografiemuseum aan de Keizersgracht. Want daar was ons Psychologisch laboratorium gevestigd. De directeur van het FOAM, Marloes Krijnen – met wie ik vele jaren later in het bestuur van de kinderpsychiatrische kliniek Curium zat – zetelt nu op de oude kamer van Duijker, waar ik mijn kandidaats en mijn doctoraal examen deed. Bij alle verbouwingen die dat gebouw vrijwel onherkenbaar veranderd hebben is één gedeelte op last van Monumentenzorg onveranderd gebleven, de kamers ensuite op de 1e verdieping, met monumentale schouw, waarvan Van Parreren de kamer aan de grachtzijde had, en waar wij assistenten veel met hem bijeen kwamen. Bij een tentoonstelling begin 2006, van foto's van Henri Cartier Bresson, hingen de kostbare vintage prints in Carel's kamer, o.a. op een plaats waar ik nu nog in gedachten zijn grote Breitner reproductie zie hangen.

Ongeveer tezelfdertijd, voorjaar 1959, besloot Rita, die de studie in de PSF-a, als zovele anderen, had gestaakt, mijn suggestie om ook psychologie te gaan studeren op te volgen. Omdat wij het niet goed vonden dat zij aan de Universiteit van Amsterdam, waar ik inmiddels kandidaat-assistent was, in *mijn* voetspoor zou treden, en zij door haar achtergrond vertrouwd was met de sfeer aan de Vrije Universiteit, ging zij daar psychologie studeren, inclusief de studie van de *Wijsbegeerte der Wetsidee*. In de vier jaar studie tussen het kandidaats- en het doctoraalexamen kreeg ik meer zicht op het verschil tussen de psychologie als 'zuivere' wetenschap (kennisvermeerdering *an sich*) en als toegepaste wetenschap.

De oriëntatie in Amsterdam was breed. Naast colleges psychopathologie en een cursus Rorschach interpretatie (in het testpracticum) waren er de colleges van A.D. de Groot, niet alleen over diens methodologie, maar ook over de toepassing van wiskundige formules in de psychometrie. Voor tentamens bij zowel Duijker als De Groot moesten wij een grote stapel boeken kennen, in het Nederlands, Duits en Engels geschreven. Rita en ik kochten de Duitse editie van het verzameld werk van Freud, op afbetaling. Ik volgde als bijvak een tentamen logica bij prof. Beth⁴ en *symbolische logica* bij zijn assistente dr Barth. Later werd zij zelf een feministisch hoogleraar in de (taalanalytische) filosofie. Een bijvak psychopathologie volgde ik bij dr Hugenholtz.

Mijn praktijkstage van drie maanden liep ik bij dr van Hoesel, hoofd van de psychologische dienst van de AKU Kunstzijdefabrieken. Ik koos voor het doen van een onderzoek naar de begrijpelijkheid van mededelingen die de afdeling personeelszaken in de fabrieken op de borden hing. Bij een steekproef van een twintigtal bestaande mededelingen stelde ik begripsvragen op, zoals ik geleerd had uit de (vooroorlogse)

⁴ Het minitieuze uittreksel uit een dik boek van Bochenski, *Die Zeitgenössige Denkmethoden*, is bewaard gebleven. Dat ik dat alles ooit geweten en begrepen heb!

‘stilleesproeven’ van mijn grootvader en diens medewerkers aan het Nutsseminarium. Die mededelingen met de vragen (de zin (....) betekent a (...), b (...), c (...), d (...)) werden voorgelegd aan een flink aantal fabrieksarbeiders. De dikwijls voor mijzelf ook onbegrijpelijke mededelingen, geschreven in ambtelijk (juridisch waterdicht) jargon, bleken voor de meeste arbeiders te moeilijk. Het percentage foute interpretaties was heel groot. Ik stelde schrijfadviezen op voor de medewerkers van personeelszaken.

Door het lezen van werk van mijn grootvader had ik kennis gemaakt met zijn kritiek op Piaget. Als doctoraalonderzoek koos ik voor een test op een onderdeel van de theorie van Piaget over de geleidelijke verwerving van logische denkoperaties. Mijn grootvader had immers beweerd dat Piaget te negatief dacht over de mogelijkheden van het aanleren van zulke operaties door middel van een helpende didactiek. De lector kinder- en jeugdpsychologie, dr Rita Vuijk, liet mij de vrije hand bij de opzet van dit onderzoek. Vele maanden was ik in de weer met het onderzoeken van 4- en 5-jarige kinderen op hun kleuterschool aan het Victorieplein. Van lego-blokjes stelde ik opgaven samen waarmee het inzicht in de kwantitatieve ‘inclusierelaties’ tussen elkaar overlappende klassen A, A’ en B kon worden getest. Het betreffende boek van Piaget en Inhelder, *La genèse des structures logiques élémentaires*, uit 1959, verschaftte mij de voorbeelden van Piagetiaanse denkopgaven. Dit onderzoek werd het begin van mijn carrière, omdat de resultaten en mijn interpretaties daarvan overtuigend waren voor zowel Rita Vuijk als Carel van Parreren. Van Parreren was in die jaren redacteur van het in het Engels verschijnende *Acta Psychologica* en hij nodigde mij uit om over mijn onderzoek in dat tijdschrift te publiceren.⁵

Maar eerst moest ik nog mijn (zware) doctoraaltentamens doen bij De Groot en Duijker en een literatuurscriptie schrijven voor de door studenten gevreesde Rita Vuijk. Dit laatste deed ik samen met mijn vriend Egbert Warries, over de ontwikkeling van het logisch denken, en dus ook over Piaget. Wij schreven die scriptie in de zomer van 1962, bij mijn grootmoeder in Ermelo, terwijl Rita de borst gaf aan ons in Mei geboren zoontje.

In de stapel boeken voor De Groot was zijn in 1961 verschenen boek *Methodologie* de spil waar alles om draaide. Ik had bij zijn colleges moeite gehad met zijn standpunten en houding tegenover kritiek. Eens had ik de euvele moed om bij een college van hem zijn stelling “*Als ik iets weet kan ik iets voorspellen; kan ik niets voorspellen dan weet ik niets*” te veranderen in “*Als ik iets voorspelbaars weet kan ik iets voorspellen; kan ik niets voorspellen dan weet ik niets voorspelbaars*” omdat ik van mening

⁵ Dat artikel verscheen al een paar maanden na afsluiting van mijn werkstuk en dus kort na mijn doctoraalexamen. Nog herinner ik mij de gevoelde ‘thrill’ bij het lezen van verzoekjes om overdrukjes uit allerlei landen, veel op voor dat doel voorgedrukte briefkaarten, zoals toen gebruikelijk was.

was dat er veel dingen zijn die men weet zonder dat daar een zinvolle voorspelling uit te maken is. De Groot is toen tijdens het college erg boos op me geworden⁶. Hij bedoelde dat alleen het weten *dat wetenschappelijk interessant is* met voorspellingen op waarheid getoetst moest kunnen worden, terwijl voor mij ook het intuïtieve weten uit De Groots vóórwetenschappelijke fase tot de essentie van de wetenschap hoort. Mijn twijfel aan dit leerstuk van De Groot bracht mij ertoe voor het tentamen bij Duijker het pas verschenen boek van de Nijmeegse prof. Strasser, *Fenomenologie en empirische menskunde*, op mijn lijst te zetten, mede omdat De Groot en Strasser over dat boek een polemiek voerden en in Amsterdam natuurlijk iedereen op de hand van De Groot was. Overigens kon ik het ook met De Groot goed vinden en volgde twee van zijn seminaria, waarvan een over het programmeren van denkprocessen in machinetaal.

Tegen de tijd van mijn doctoraal ging ik mij oriënteren op de arbeidsmarkt. Door mijn stage bij de AKU en door familiebanden met het bedrijfsleven solliciteerde ik bij een bekend bedrijfspsychologisch adviesbureau, maar toen ik na drie weken nog geen antwoord op mijn brief had gekregen was ik beledigd en schreef de betreffende psycholoog dat ik van de sollicitatie afzag.

Adriaan de Groot, Nico Frijda en Jan Elshout hadden een groot onderzoeksproject opgezet naar de machinesimulatie van denkprocessen. Alan Newell (van Newell en Simon, de latere Nobelprijswinnaar) was hun voorbeeld en adviseur. Toen Newell naar Amsterdam kwam en een voordracht hield vond ik hem een ongelikte beer. Maar de belangrijkste reden om nee te zeggen op de uitnodiging voor dat project te komen werken was mijn vrees dat mijn vermogen in abstracties te denken en mijn wiskundige aanleg tekort zouden schieten. Als ‘alfa’ voelde ik mij in die denkwereld niet thuis. Het was het begin van een verandering in de psychologie in een richting die men in Nederland later met ‘psychonomie’ is gaan aanduiden.

Mijn vader was bevriend met de psycholoog prof. Rutten van de katholieke Universiteit van Nijmegen (voorheen minister van onderwijs). En zoals in onze familie gewoon was ging je bij twijfel over je toekomst praten met wijze mannen. Dus stuurde ik aan prof. Rutten mijn doctoraalwerkstuk toe en zocht hem daarna thuis op. Hij was reuze aardig tegen me maar wat er toen besproken of geadviseerd werd heb ik vergeten. Toch kan het zijn dat dit gesprek mij uiteindelijk de stap deed zetten prof. Langeveld te benaderen – ook al een vriend van de familie met wie je hoorde te gaan praten – met de vraag of ik niet bij hem in Utrecht kon komen werken, aan diens Pedagogisch Instituut.

⁶ Dat heb ik destijds ook genoteerd in mijn exemplaar van de Methodologie, blz 20-21.

Natuurlijk heb ik over de verschillende mogelijkheden uitvoerig met Rita van gedachten gewisseld. Wij spraken veel over de psychologie die wij moesten bestuderen, zij aan de VU en ik aan de UvA. Wij beiden herinneren ons bijvoorbeeld lange gesprekken over de dissonantietheorie van Leon Festinger, wiens boek ik op de lijst voor Duijker had gezet. Als voorbeeld namen wij onze gedachten rond de keuze van een bepaald type kinderwagen, na de geboorte van onze zoon, in het laatste jaar van mijn studie, in mei 1962. De vóór die koop aantrekkelijk ogende andere kinderwagens waren na de koop in mijn gedachten in waarde gedevalueerd. Het uittreksel dat ik van dat boek maakte werd een paar jaar later door Rita aangevuld toen zij datzelfde boek op de tentamenlijst voor prof. Boekestein mocht zetten.

De beslissing van professor Langeveld om mij een baan aan te bieden zal door velen in het Utrechtse als een familieaangelegenheid gezien kunnen zijn. Langeveld was immers de favoriete leerling en protégée van mijn grootvader geweest en hij en zijn vrouw waren nog steeds intiem bevriend met mijn grootmoeder, mijn vader en mijn ooms en tantes. Toen een paar jaar later mijn benoeming tot lector volgde – ik was toen 32 – werd er in het Utrechtse geroddeld dat ik die benoeming ook wel aan die familieband te danken zou hebben.

In mijn loopbaan heeft mijn familie-afkomst vermoedelijk wel vaker in de gedachten meegespeeld van diegenen die over mij moesten beslissen of die met mij te maken kregen. Ik ben me daar zelf nooit zo van bewust geweest en kan me ook niet herinneren dat ik er ooit opzettelijk gebruik van heb gemaakt. Maar wel voelde ik altijd trots, en geen schaamte, als men mij vroeg naar de familieconnectie. Dus aan het zelfvertrouwen zal het wel hebben bijgedragen. Dat de naam Kohnstamm natuurlijk een joodse naam is en dat ik dikwijls merkte dat men veronderstelde dat ook ik een jood was, heeft in mijn loopbaan, voorzover ik kan nagaan, nooit een rol gespeeld.

Universiteit Utrecht: 1963–1970

In Utrecht kreeg ik onder andere tot taak om aan 1^e jaars studenten pedagogiek en psychologie een inleiding in de statistische methoden te geven. Ik deed dat samen met de psycholoog Rob Gras, die bij Jos Dijkhuis in het ICIP (Instituut voor Clinische en Industriële Psychologie) werkte. Rob en ik kozen voor een toen in Amerika populaire ‘geprogrammeerde instructie’, toen nog in boekvorm en niet, zoals zoveel later, op de computers. Ik weet niet meer hoeveel effect ons onderwijs bij de studenten sorteerde. Wel weet ik dat ik door het telkens weer en beter moeten uitleggen van hoe men de waarde van populatiegemiddelden kon schatten uit verkregen steekproefgemiddelden, en wat daarbij de aanvaardbare betrouwbaarheidsmarges zijn, ik eindelijk begreep wat mij tijdens de

Amsterdamse statistiekcolleges van Jan Spitz, Jan Vastenhouw en Willem Meeuwese duister was gebleven.

Een onderwijstaak die ik op mij nam was de organisatie van openbare scripiebesprekingen voor psychologiestudenten (wat in Amsterdam ‘werkstuk-besprekingen’ heette en waaraan ik bijzonder goede herinneringen had omdat het daar een laatste en hoog gewaardeerd en ook verplicht onderdeel was voor het doctoraalexamen). In Utrecht bestonden zo’n traditie en verplichting niet, en hoe ik ook mijn best deed, afgezien van een paar succesvolle middagen kwam de zaak niet van de grond. De medestudenten, stafleden en hoogleraren kwamen niet als vanzelfsprekend luisteren en vragen stellen, zoals op het lab in Amsterdam het geval was geweest. De presentaties werden daarom in Utrecht ook minder goed voorbereid. Er hing minder van af, de beoordeling telde niet mee voor het doctoraal judicium en men kon ook afstuderen zonder een bespreking te hebben gehouden. Debet aan dit falen was zeker het feit van de gefragmenteerde huisvesting van de verschillende psychologische instituten in Utrecht, waardoor men zich veel minder een geheel voelde dan in dat ene lab in Amsterdam het geval geweest was.

Een onderwijstaak die wel succesvol verliep was een practicum experimentele ontwikkelingspsychologie voor 2^e jaars pedagogiekstudenten. In hoorcolleges voor cursisten van de M.O. A Pedagogiek opleiding behandelde ik onder meer de seksuele ontwikkeling volgens Freud en besprak hoe katholieke psychologen en pedagogen over de masturbatie door jongens schreven als schadelijk voor de ontwikkeling. Het waren tenslotte de 60-er jaren van de seksuele bevrijding.

In het gebouw op de Trans had ik een kamer met een muurkast vol oude papieren. Toen mijn werkzaamheden zich uitbreidden had ik met mijn student-assistenten die kast nodig. De papieren bleken van de oude en reeds overleden professor Gunning te zijn. Wij kieperden alles weg (geloof ik) behalve een map met opschrift *Conflict met Kohnstamm*. Daarin bleek een polemieek tussen Gunning en mijn grootvader te zitten over de waarde van gewoontevorming en routinematig leren in de opvoeding. Mijn grootvader ging in die nooit gepubliceerde drukproeven en correspondentie fel tekeer tegen Gunning en zijn pleidooi voor “het drillen” van kinderen. Ik kreeg meelij met Gunning om de felheid van mijn grootvaders aanvallen, en was het ook inhoudelijk meer eens met Gunning dan met hem. Aan de datering van de stukken, en het feit dat er een verzoening moest hebben plaatsgevonden, omdat het immers bij drukproeven was gebleven verbond ik de veronderstelling dat deze strijd plaatsvond in de laatste periode van manisch-depressiviteit waaraan mijn grootvader zo nu en dan leed.⁷

⁷ Deze stukken zijn later via dr Ernst Mulder aan het Gunning-archief toegevoegd.

Proefschrift: voortgezet Piaget-onderzoek

Voor mijn dissertatie werkte ik mijn doctoraalonderzoek verder uit. Het artikel in *Acta Psychologica* had de aandacht getrokken en had een tegenartikel uitgelokt van twee van Piaget's medewerkers die ik tijdens een excursie, in 1964, met Utrechtse studenten naar het Geneefse *Institut Jean Jacques Rousseau* had leren kennen. Omdat Piaget hen verteld had dat hij professor Kohnstamm nog kende uit de tijd van de Volkenbond en dat het een oude man met een baard was, waren zij verbaasd toen ik mij bij hen bekend maakte als schrijver van het bewuste artikel. Het college dat Piaget gaf en wij volgden was voor iedereen totaal onbegrijpelijk, en dat kwam niet alleen door het Frans. Najaar 1965 kreeg ik een uitnodiging van dr Ralph H. Ojemann van de Greater Research Council van Cleveland, Ohio, om daar in januari 1966 twee lezingen te komen houden en een conferentie bij te wonen. Ik heb altijd vermoed dat ook Ojemann aanvankelijk meende met mijn grootvader van doen te hebben. Hij bood mij een vliegticket, een eerste klas hotel en een voor mijn bescheiden staat van dienst vorstelijk honorarium van 400 dollar (die toen ruim 4 gulden waard was). De conferentie was gericht tegen het toen nog dominante behaviorisme in de Amerikaanse onderwijspsychologie. Met deelnemers als J.McV. Hunt, Paul Torrance en Ira J. Gordon was het een aankondiging van de cognitieve revolutie die nog komen moest. Als contrast kreeg ik aan een of twee universiteiten de leerpsychologische afdelingen te zien, vol met proefdieren, van ratten en duiven tot chimpansees. Mijn eigen insteek was natuurlijk de mogelijkheid kinderen die nog in Piagets 'preoperationele' stadium verkeerden met hulp tot een stadium van logisch denken te brengen. De conferentiebundel die later verscheen had *Giving Emphasis to Guided learning* als titel.

Ik verlengde de reis met een bezoek aan de Université Libre de Montréal, waar de kinderpsychologie door volgelingen van Piaget geleid werd en waar een student mijn onderzoek had herhaald en verbeterd. Onderweg naar Montréal was ik te gast bij de psycholoog Gerrit Jan Wilde en zijn vrouw, die ik nog kende uit hun Amsterdamse tijd (wij hadden een oude Citroen 2CV van ze overgenomen) en die naar Canada waren geëmigreerd. Overreed door Gerrit Jan hem en zijn vrienden op ski's te volgen door metersdikke verse sneeuw raakte ik door mijn voeten – want skiën kon ik daarmee ook niet leren – hopeloos achter en verdwaald. Hoe dat afliep ben ik vergeten.

Ralph Ojemann bezorgde mij ook een uitnodiging om deel te nemen aan een symposium "Learning as a Factor in Mental Development" op het Internationaal Psychologie congres in Moskou, in de zomer van datzelfde jaar 1966 gehouden. Deze reis, in een vliegtuig vol met Nederlandse psychologen, waaronder A.D. de Groot, in een periode van 'dooi' tijdens de

Koude Oorlog, was een indrukwekkende gebeurtenis. Op het congres hield ook Piaget een toespraak (in het Frans) en werd hij gehuldigd met een hoge Russische onderscheiding. Ik zag Russische studenten in stille adoratie naar hem luisteren, met de hoofden tegen elkaar en de koptelefoon daartussen geklemd omdat er te weinig van die dingen waren voor de enorme menigte in de aula van de Universiteit. Piaget was niet in de zaal tijdens ons symposium, maar zijn rechterhand, Bärbel Inhelder, hield daarin zelf een voordracht en Jerome Bruner ook. Deze vroeg mij voor een gezamenlijke lunch in de tuin en dat leidde weer tot een uitnodiging van hem om voor zijn studenten in Harvard te komen spreken, hetgeen ik in januari 1967 deed.

Twee andere gevolgen van dat congres zijn zo mogelijk nog belangrijker geworden voor de toekomst van mij en mijn gezin. Zittend op een bank in een parkje in Leningrad raakte ik in gesprek met de psycholoog Frans Verhage die mij met enthousiasme vertelde over het huisje dat hij met zijn vrouw huurde in de Zuid-Westhoek van Friesland, en over het zeilen dat hij daar deed. Een paar maanden daarvoor was mijn moeder gestorven en hadden wij 6000 gulden geërfd. Ik vroeg Frans om voor ons uit te kijken naar een vrijkomend huisje in diezelfde buurt. Negen maanden later belde Frans mij op met de boodschap dat hij iets voor ons wist en reden hij en ik er op een zaterdag in zijn kleine rode Saab (nog met tweetakt motor) naar toe. Toen wij het dorpje binnen liepen had ik al besloten, nog voor ik het huisje had gezien. Frans zei mij toen dat hij zijn scheepje wel wilde verkopen om zelf een groter schip te laten bouwen.⁸ De erfenis was natuurlijk bij lange na niet toereikend maar op het huisje konden we een hypotheek krijgen. Huisje en scheepje hebben we sindsdien in ons bezit. Onze kinderen zijn er mee opgegroeid en ons eigen leven is erdoor bepaald. Nu, ruim 39 jaar later, zit ik dit te schrijven op de zolder van het huisje dat Frans voor ons wist te vinden, met het uitzicht over het nog steeds prachtige Friese land.

Een tweede incidenteel gevolg was dat Jos Dijkhuis mij op de terugvlucht uit Moskou voorstelde naast hem te komen zitten. Tijdens die vlucht in een zo mooie Caravelle spraken wij over mijn werk in Utrecht, (waarschijnlijk ook over mijn relatie met Langeveld) over mijn proefschrift en over mijn gezin, dat sinds anderhalf jaar was uitgebreid met een dochtertje voor wie ik Russische poppen bij me had. Jos drong er bij mij op aan haast te maken met mijn proefschrift omdat hij mij lector wilde maken in de ontwikkelingspsychologie. En dat heeft hij gedaan.

Mijn proefschrift kwam in het voorjaar van 1967 gereed (promotor was prof. Langeveld).⁹ De Engelse vertaling werd gemaakt door Maureen

⁸ Dit werd de eerste 'Blom-aak', gebouwd door de Hindelooper schipper Yge Blom.

⁹ Eerst uitgegeven door de heer Frank van de Noord-Hollandse Uitgevers Mij (*Teaching children to solve a piagetian problem of class inclusion*), daarna, op initiatief van A.D. de Groot, onder andere titel

Peeck, de vrouw van de psycholoog Joan Peeck, medewerker van Carel van Parreren. Eerder had zij mij al geholpen met het artikel in *Acta Psychologica*. In de drukproeven bleven in de haast een aantal foutjes zitten. Dit ergerde Carel van Parreren die inmiddels – op mijn suggestie aan Langeveld – in Utrecht werkte als opvolger van prof. Linschoten. Ook over de inhoud was hij niet tevreden en dus verzette hij zich in de promotiecommissie tegen een door Langeveld voorgesteld cum laude. Jos Dijkhuis herinnert zich dat Carel van Parreren vond dat ik sinds mijn doctoraalscriptie te weinig creatieve vooruitgang had geboekt. Dat ik na het Moskouse congres bij zijn medewerker Jaques Carpay Russisch was gaan leren en inmiddels artikelen probeerde te lezen in Russische vaktijdschriften kon hem kennelijk niet vermurwen.

Bij mijn proefschrift voegde ik de gebruikelijke tien stellingen. In één daarvan vatte ik mijn kritiek op Piaget c.s. samen. Deze stelling luidde: “De structuren van logische operaties zoals waargenomen en geconstrueerd door Piaget, bestaan niet dan op papier en in het brein van enkele psychologen.” In een andere stelling richtte mijn kritiek zich op het 1e jaars onderwijs in de psychologie zoals dat toen aan Nederlandse universiteiten werd gegeven: “De algemeen geldende praktijk om de 1^e jaars psychologie-studenten systematisch die psychologie te onthouden waarvoor het merendeel het vak gekozen heeft, moet op ontwikkelingspsychologische en leerpsychologische gronden worden afgewezen.”

Toen ik gepromoveerd was vroeg Duijker me om secretaris te worden van het *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar grensgebieden*. De redactievergaderingen, in het bijzijn van de aardige en erudiete directeur hr Frank van de Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, werden gehouden in de Industriële club op de Dam. In het begin van mijn periode als secretaris nam ook prof. Van de Horst, de oprichter, nog deel aan de vergaderingen. Maar verder heb ik uit die periode alleen herinnering aan de redacteurs Duijker en Fokkema. Ik ben maar een paar jaar secretaris van het ‘Blauwe Tijdschrift’ gebleven. Het kostte veel tijd en ik was daarom opgelucht toen ik in 1970 het stokje kon overdragen aan Henk Wilke.

Uit de samenwerking en vriendschap met Duijker resulteerde daarna ook een lidmaatschap van de redactie van de boekenreeks *Psychologische Monografieën*, en nog weer later een langdurig lidmaatschap van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de KNAW.

Halverwege de zestiger jaren begon een periode van vermaatschappelijking van de wetenschap en democratisering van het onderwijs. Dit had gevolgen voor mijn wetenschappelijke oriëntatie zowel als voor mijn functioneren als docent. Ik had denkpsycholoog kunnen blijven en met het werk naar de theorie van Piaget voort kunnen gaan, in de

internationale kring van onderzoekers die op dit terrein werkzaam waren. Dit was voor mijn latere carrière als wetenschapper waarschijnlijk veel beter geweest. Maar ik was gevoelig voor de roep om ons in te zetten voor een betere samenleving waarin ook kinderen van de minst geschoolde ouders betere mogelijkheden zouden krijgen hun talenten te ontwikkelen. De gedachte kwam bij me op het theoretisch denkpsychologisch werk te vergelijken was met schaken en nergens anders toe zou kunnen leiden dan een grote reeks schaakpartijen. Waarschijnlijk had mijn koersverandering ook te maken met het feit dat ik, zoals ook nadien telkens gebleken is, altijd maar een paar jaar geïnteresseerd kon blijven in hetzelfde onderwerp, een soort van *seven years itch*. Zo liet ik Piaget schieten maar behield wel de gerichtheid op de verwerving van taal en logisch denken door jonge kinderen.¹⁰

Het Compensatieprogramma

In het Pedagogisch Instituut te Utrecht hadden al enkele pedagogen ervaring met stimuleringsprojecten gericht op bepaalde groepen achterblijvende kinderen, zoals uit woonwagenkampen (Chris Sietaram) en schippersscholen (Otto Wit). Samen met mijn collega's Jan Rupp en Frans Teunissen onderzocht ik de mogelijkheid van een groot onderzoek naar de effecten van zulke stimuleringsprogramma's. Wij lazen wat er over de Amerikaanse projecten uit de eerste helft van dit decennium gepubliceerd was en vertaalden het begrip *Compensatory Education* in *Compensatieprogramma*. Bij de heer Souren, directeur van de Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs vonden wij een willig oor en kregen tenslotte een grote subsidie voor wat het project *Utrechtse Kompensatieprogramma's (1967-1972)* zou worden. Door Langeveld, die zelf als adviseur verbonden was aan de van Leer Foundation, werden wij hierin volledig gesteund. Mijn aandeel in dit project bestond uit een taal-denken programma, analoog aan een op routinevorming gericht programma van Carl Bereiter (Toronto) en Siegfried Engelman. Mijn assistent Anthon de Vries en ik ontwierpen hele reeksen taallesses voor Utrechtse kleuters uit arbeiderswijken en lieten die systematisch uitvoeren door speciaal daarvoor aangestelde kleuterleidsters. Om de effecten van die lessen te meten had ik de UTANT taaltest ontworpen, voor een groot deel ook naar Amerikaans voorbeeld, waarvoor ik o.a. van Pim Levelt die toen in de VS werkte advies kreeg. Artikelen over ons project in praktijktijdschriften als *Kleuterwereld* brachten ons veel kritiek vanuit wat ik het "Kleuterestabliment" noemde, de dames Nijkamp, Bladergroen en Vreugdenhil. Zij zagen hier voor het

¹⁰ Nog in januari 1969 hield ik op uitnodiging van Jerome Bruner een voordracht over mijn Piaget werk voor studenten en en staf in Harvard University. De zeer positieve ontvangst deed mij weer ernstig twijfelen aan de juistheid van mijn keuze.

eerst een paar brutale jonge mannen hun domein betreden en hadden speciaal bezwaar tegen de vrij harde no nonsense benadering van het taal-denken programma, waarin wij de kleuters bijvoorbeeld speciaal ontworpen kleding (“Ik heb mijn taalpak aan”) lieten dragen, lichtblauwe uniformpjes. Ook uit een andere hoek kwam er kritiek. Co van Calcar en collega’s hadden in Amsterdamse volksbuurten soortgelijke projecten opgezet maar vanuit een linksere ideologische oriëntatie. (Co nadat hij eerst in Enschede met leesonderwijs geëxperimenteerd had). Zij verweten mij dat ik in termen van de Brit Bernstein bezig was volgens een *deficit* model de taal en normen van de middle class op te leggen aan kinderen uit arbeidersmilieu. Tot die normen hoorde ook het spreken in ABN. Zij daarentegen gingen uit van het *difference* model, waarbij de belevingswereld en de eigen volkstaal tot uitgangspunt werd genomen, met respect voor de ‘gelijkwaardigheid’ van verschillende culturen. Tien jaar later werd dit de leidende gedachte – toen opgehangen aan de Franse socioloog Bourdieu en diens ‘cultureel kapitaal’ – in de benadering van allochtone kinderen, onder andere in het streven naar onderwijs in de eigen taal en cultuur (OTC). De Amsterdammers kregen in hun kritiek op mij steun van sociologen uit het toen steeds linkser wordend Nijmegen. Jan Rupp bleek gevoeliger dan ik voor die kritiek en op den duur leidde dit tot een breuk in ons team. Rupp herdoopte zijn onderdeel in ons project tot *Gezinsaktiveringsprogramma*, en wilde van begrippen als *Compensatie* of *Verrijking (Enrichment)* niet meer horen.

Later – begin jaren zeventig – bleek dat wij niet konden aantonen dat de Utrechtse kleuters van onze taal- en denk lesjes belangrijk geprofiteerd hadden. Sommigen wel, maar de meeste niet, althans niet voldoende om deze extra investering in het kleuteronderwijs te kunnen verantwoorden. In het proefschrift van Anthon de Vries (1973) werd van deze resultaten verslag gedaan. Dit ‘geen-verschil’ werd voor mij een eerste teleurstelling op dit gebied.

De Proefkreche (begin)

In de Verenigde Staten en enkele andere landen, o.a. Denemarken, was men toen al met stimuleringsprogramma’s begonnen gericht op nog jongere kinderen, peuters in creches en kinderdagverblijven, in de VS zowel van blanke als zwarte lowerclass ouders. Zelf was ik als voorzitter van een werkgroep “het Jonge Kind” van het NIPP betrokken geraakt bij het vrijwilligerswerk van vrouwen die in allerlei steden en dorpen in Nederland peuterspeelzalen oprichtten, verenigd in de Werkgemeenschap Kinderdagverblijven Nederland (WKN). De heer Mullock Houwer van het toenmalige Ministerie voor CRM benaderde mij met de vraag of in Nederland niet ook een proefneming te doen was met een kinderdagverblijf

voor kinderen uit ongeschoold milieu, gericht op een verbetering van hun toekomstig presteren in het onderwijs. Dit leidde in 1969 tot de oprichting van de Stichting Kreche en Wetenschap en tot het project Proefkreche '70 dat gelopen heeft van 1969 tot 1975.

Sesamstraat (begin)

Op een kleine conferentie van de OECD in Noorwegen over Early Childhood Education, in 1969, vertelde de Amerikaanse hoogleraar Courtney Cazden over het nieuwe televisieprogramma *Sesame Street* van Children's Television Workshop (CTW) als mogelijk goedkoop alternatief voor de dure 'enrichment programs', omdat het potentieel bereik aan kinderen zo geweldig groot was. In die tijd was ik als adviseur verbonden aan het televisieprogramma *Een zoen van de juffrouw* van de VARA, onder leiding van Tom Pauka. In Vrij Nederland (maart 1970) deed ik verslag van een eerste *Sesame Street* effectonderzoek zoals door CTW was gepubliceerd. De VARA wilde onderzoeken of *Sesame Street* ook naar Nederland te halen was. Met Frank Diamant van de VARA vloog ik in juni 1970 naar Stockholm om daar de eerste Zweedse versie van *Sesame Street* te zien. En een jaar later vroeg Ben Klokman, hoofd van de afdeling jeugdprogramma's van de NOS, om een advies over een televisieprogramma gericht op de ontwikkeling van kinderen.

Maar met dit relaas over mijn bemoeienissen met de proefkreche en de kindertelevisie ben ik vooruitgelopen op de gebeurtenissen in Utrecht.

In september 1968 kwam mijn benoeming af tot lector in de ontwikkelings-psychologie en een jaar later hield ik mijn openbare les getiteld *Taalontwikkeling en Milieu*. Ik had die tekst niet tevoren aan prof. Langeveld laten lezen. Aan het slot daarvan betoogde ik dat de pedagogiek in Utrecht een meer empirische wetenschap moest worden. Ik had inmiddels meer dan genoeg van de fenomenologisch geïnspireerde benadering van ontwikkelings-psychologische vragen door medewerkers van het Pedagogisch Instituut. Het is vermoedelijk deze zin geweest die de druppel bij Langeveld deed overlopen. Op de receptie na afloop kwam hij mij ook niet feliciteren en liep hij kwaad rond. Tegen Jan Rupp zei hij "dat ik er bij hem thuis niet meer in kwam." Tegen Jaap van der Horst een paar dagen later dat ik leed aan 'hysterie'. Het is mogelijk dat ook andere elementen in mijn rede Langeveld gekwetst hebben. In elk geval is hierna onze relatie sterk bekoeld (ondanks bemiddelingspogingen door prof. Vliegthart) en is dit pas jaren later, na Langevelds emeritaat, weer goed gekomen.

Voor Langeveld was de verzelfstandiging van de afdeling ontwikkelingspsychologie die ik samen met Jan Rupp en een paar anderen nastreefde – daarin gesteund door de psychologiehoogleraren Dijkhuis, Van

Parreren en Rabbie – een moeilijk te verteren zaak. Tot dan toe was in Utrecht de ontwikkelingspsychologie (onder de namen pedologie, kinderpsychologie en puberteitspsychologie) onderdeel geweest van de pedagogiek en van Langevelds eigen leeropdracht. En volgens diens overtuiging *moest* dit ook zo zijn: voor de pedagogiek was deze tak van psychologie als ‘hulpwetenschap’ absoluut onmisbaar.

Deze opvatting – hoe begrijpelijk ook – botste met de vooral op de Amerikaanse psychologie gerichte oriëntatie van de jonge honden die hij, Langeveld, zelf in huis had gehaald. Een indeling in pedagogiek en psychologie, zoals die in Duitsland en Nederland ontstaan was bestond in de Angelsaksische wereld immers niet. Daar had men tijdschriften zoals *Child Development*, waarin de kinder- en adolescentiepsychologie een volwaardige tak van de psychologie geworden was, zonder zich van een normatieve wetenschap als de pedagogiek iets aan te trekken. Behalve dat Langeveld (en andere pedagogen; waarschijnlijk ook mijn grootvader als die toen nog had geleefd) dit losraken van een normatieve basis onjuist vond, betekende het dreigend wegtrekken van de afdeling ontwikkelingspsychologie naar de psychologen een ernstige verzwakking van Langeveld’s Pedagogisch Instituut. Desondanks lukte het ons, jongeren, om een plan op te stellen van verzelfstandiging, dat door de staf van het Pedagogisch Instituut kon worden gesteund. Maar dan zouden de psychologen ons wel een aantal arbeidsplaatsen extra moeten geven zodat wij het onderwijs in beide studierichtingen, Pedagogiek en Psychologie, zouden kunnen blijven geven. En daar liep het op stuk, omdat de psychologie-hoogleraren ons die extra plaatsen, uit hun eigen beperkte en onvoldoende middelen, niet konden geven. Dit niet tot ongenoegen van Langeveld die mij zoiets zei als “nu zie je eens wat je aan je vrienden psychologen hebt.”

Een breder complex van factoren leidde tot de ontslagbrief die ik begin juni 1970 aan het College van Curatoren schreef. De belangrijkste daarvan waren (1) de steeds toenemende onderwijsbelasting van de staf door een almaar groeiend aantal studenten en daartegenover, onvoldoende financiering van onderwijsplaatsen door het College van Bestuur, (2) een gebrek aan loyaliteit en verbondenheid tussen de verschillende afdelingen van Psychologie en Pedagogiek, en daarmee een permanente strijd om de schaarse personeelsplaatsen, (3) de almaar luidere roep van studenten – daarbij gesteund door sommige stafleden – om verregaande democratisering van studieprogramma en bestuur. Na het voorafgaande verdient alleen dit laatste nog enig toelichting. De bestuursvergadering van de hoogleraren en lectoren die ik in oktober 1968 voor het eerst mocht meemaken werd verstoord door een binnendringende groep studenten en stafleden. Zij eisten dat in het vervolg een student als waarnemer tot deze vergaderingen zou worden toegelaten. Tegen de studenten die daarenboven

invloed eisten op de samenstelling van het studieprogramma en de boekenlijsten schreef ik daarna een pamflet met als titel *Rechten en plichten van student en docent*. Omdat ik twee jaar eerder een eerste enquête had gehouden naar de waardering van studenten voor het nieuwe studieprogramma, en ook altijd open stond voor eigen initiatieven van studenten voelde ik me voldoende gelegitimeerd om tegen de radicalen op te treden. Ik ergerde mij aan collega's in Utrecht (en Groningen) die naar mijn gevoel teveel toegaven aan de wensen van de woordvoerders van de ontevreden studenten. Dat die ontevredenheid deels terecht was – onder meer door de steeds verslechterende staf-student ratio – vond ik onvoldoende reden om toe te geven aan hun eisen.

Voor mij persoonlijk was de werkdruk door dit alles te groot geworden. Ik zag mezelf teveel afdrijven van het onderzoek, nadenken en schrijven dat ik zo graag wilde doen. Mijn nog altijd snel vermoeid raken en tekort aan energie – in die jaren rond mijn promotie, het overlijden van mijn moeder, het forensen tussen Amsterdam en Utrecht, nog verslechterd door een colitis ulcerosa – maakten dat ik mijn takenpakket als een te zware last begon te zien. In Amsterdam was ons project proefkreche in opbouw en fungeerde ik als adviseur voor een ambitieus onderwijsproject van het Kohnstamm-instituut, de onderzoekspoot van het Nutsseminarium. Dit instituut werd geleid door mijn oom prof. Idenburg terwijl de directie werd gevoerd door dr. Nathan Deen. Men wilde mij graag verbinden aan dit project, als onderzoeker voor enkele dagen per week. Ik had dus uitzicht op een andere werkkring die mij, zoals ik hoopte, meer tijd zou geven voor onderzoek.

Tenslotte kwam bij dit alles nog het conflict met Jan Rupp over de links ideologische richting die hij in 1970 met ons gezamenlijk begonnen project insloeg, daarmee steun gevend aan de kritiek vanuit Amsterdam en Nijmegen op mijn eigen koers. Ik zag er tegen op om in de afdeling ontwikkelingspsychologie, die toch wel tot stand zou komen, jarenlang met hem te moeten strijden over onze verschillende politieke en ideologische oriëntaties. Na mijn vertrek heeft hij, met een aantal gelijkgezinden, die afdeling ook tot de rand van de afgrond gevoerd. Zo gingen bijvoorbeeld de kasten met psychologische tests op slot, want kinderen met tests in hun sociale klasse vastpinnen leidde tot een bestending van de klassenmaatschappij. Ook met Rupp is het in ons latere leven gelukkig weer goed gekomen en bij zijn afscheid vroeg men mij om hem toe te spreken.

Een van de gevolgen van mijn Utrechtse periode wil ik nog apart vermelden, omdat dit in onze familie van grote en blijvende betekenis geworden is. In het Pedagogisch Instituut werkte ook de in Utrecht opgeleide psychologe Sandra Bodenhausen. Wij konden het goed vinden en zetten samen een werkgroep op waarin wij de *Methodologie* van de Groot

bespraken. Dankzij onze vriendschap kon ik mijn oudste broer op haar bestaan attent maken. Zo werd zij mijn schoonzusje en zijn onze wegen tot op heden verbonden gebleven.

Tussen Utrecht en Leiden: Een Amsterdams intermezzo

Het FLOS-project

Eind december 1970 nam ik afscheid van Utrecht en begon ik aan het Kohnstamm-Instituut voor Onderwijsresearch te werken aan het FLOS-project (FLexibilisering van het (lager) Onderwijs). Voor dit project moest van SVO, met Idenburg als voorzitter van het bestuur, nog 1 miljoen gulden worden verkregen. Ik zou helpen met de verdere invulling van de onderzoeksopzet. Na enkele maanden raakte ik er evenwel van overtuigd dat de mensen die dit project moesten uitvoeren niet voor hun taak berekend waren. Ik wees de verantwoordelijke leiding daarop, waaronder natuurlijk Deen en Idenburg. Maar zij vonden mijn argumenten voor intrekking van het project niet overtuigend en wilden doorzetten. Toen heb ik zonder hen te raadplegen een brief geschreven aan het SVO-bestuur waarin ik aankondigde dat ik niet langer verantwoording kon dragen voor dit project. Dit leidde natuurlijk tot een breuk met Idenburg. Pas heel veel jaren later zijn wij weer *on speaking terms* gekomen. Ik nam op staande voet ontslag en het project werd, althans in de geplande vorm, afgelast.

Toen ik twee jaar later voor een benoemingscommissie in Leiden verscheen vertelde ik de commissie dat zij voorzichtig met mij moesten zijn omdat ik gehoord had dat in Den Haag de mare ging dat “wie moeilijkheden in zijn instituut wilde hebben Kohnstamm in huis moest halen”.¹¹ Ik ben die commissie nog altijd erkentelijk dat zij dit risico hebben willen nemen.

Ondertussen werkte ik ook door aan het project Proefkreche. Toen mijn aanstelling bij het FLOS project ophield kon ik dit in financieel opzicht enigszins compenseren met een door het ministerie voor CRM betaalde aanstelling bij de Universiteit van Amsterdam. Gelukkig verdiende Rita in die tijd al heel behoorlijk met het schrijven voor het maandblad *Ouders van NU*. Per 1 augustus van dat jaar werd zij daarvan hoofdredacteur.

Sesamstraat (vervolg)

Juni 1971 ging ik in opdracht van de NOS naar New York, voor een bezoek aan Children’s Television Workshop, en, samen met mensen van de uitgever van het maandblad *Ouders van Nu*, waar Rita aan meewerkte, naar Parijs, voor een kennismaking met *Le Jardin Magique*, een Frans tv-

¹¹ Commentaar van Rita: “Wat is er dan toch met die allemansvriend uit de groentijd gebeurd?”

programma met hetzelfde doel dat nog in de steigers stond. Na thuiskomst schreef ik (in onze net gekochte vervallen boerderij op het hoge land van Groningen) voor de NOS een rapport over de verschillende mogelijkheden, waarbij ik het Franse programma qua kinderpsychologische benadering verkoos boven *Sesame Street*. *Le Jardin Magique* kwam evenwel niet van de grond en in 1972 maakte de VARA een proefprogramma *Sesamstraat* (van een uur) dat op 11 juni werd uitgezonden met een paneldiscussie na. Maar de VARA kon de financiering niet rondkrijgen, mede omdat CTW zoveel geld vroeg voor het Amerikaanse materiaal. Pas enkele jaren later wist Ben Klokman het NOS-bestuur, onder leiding van Emile Schüttenhelm, zover te krijgen dat een samenwerkingsverband met de Belgische televisie BRT gesmeed werd om voor beide landen gezamenlijk *Sesamstraat* te gaan maken. Maar daarover in het volgende, Leidse gedeelte.

Spellingvereenvoudiging

Najaar 1971 werd door vier organisaties een akkoord bereikt over een radicale vereenvoudiging van de spelling van het Nederlands. Deze organisaties waren de Algemene Nederlandse Onderwijzers Federatie (ANOF), de Vereniging Onderwijs in het Nederlands (VON), de Vereniging voor Wetenschappelijke Spelling (VWS) en de seksie Nederlands van de Vereniging Levende Talen. De belangrijkste onderdelen uit die hervormingsvoorstellen waren het afschaffen van de dt en d in de werkwoordvormen (waar je in de uitspraak een t hoort schrijft men een t); de c als s-klank wordt geschreven als s; bij woorden uitgesproken met een au-klank vervalt het onderscheid tussen ou en au: alles wordt met au geschreven. Zo ook bij woorden met een ij-klank: woorden met ei worden voortaan geschreven met ij. Er werd een Aksiegroep Spellingvereenvoudiging 1972 opgericht waarvan ik het secretariaat ging voeren. Voorzitter was de energieke Jan Berits, oud-directeur van een kweekschool in Noord-Holland.

In november 1971 werd op mijn voorstel door de VARA een extra lange uitzending van het tv programma *Een zoen van de juffrouw* aan deze spellingshervorming gewijd. Ik maakte toen de resultaten bekend van een eenvoudig dictee dat aan een landelijke steekproef van 1700 leerlingen uit 69 hoogste klassen van de lagere school was afgenomen. Slechts 12 % van alle leerlingen bleek de spellingregels te beheersen. Na een half uur onderwijs in onze vereenvoudigde spelling steeg dat percentage tot 78%. Voor iemand als de Groningse hoogleraar L. van Gelder waren deze resultaten “doorslaggevend”. Daarna ontbrandde een heftige strijd. Harry Mulisch schreef zijn brochure *Soep lepelen met een vork; tegen de spellinghervormers*. (1972). Op 16 maart 1972 kwam er een rechtstreekse

TV-uitzending uit Studio Bellevue in Amsterdam, waarin o.a. Harry Mulisch en prof. Garnt Stuiveling met ons, voorstanders, in debat gingen. Als medestanders had ik toen de schrijver Sybren Polet en de oud-inspecteur van het onderwijs Dr. I. van der Velde, een oud-leerling en medewerker van mijn grootvader. Van der Velde had eerder, in 1956 en 1968, twee boeken gepubliceerd waarin hij voor vereenvoudiging pleitte, speciaal van de werkwoordsvormen. Mulisch, en later ook de schrijver Bernlef, betoogde dat er eerst maar een revolutionaire omwenteling moest komen die de klassenmaatschappij zou vernietigen. Een vereenvoudiging van de spelling ten behoeve van het arbeiderskind had zonder zo'n revolutie geen zin en zou slechts de bestaande tegenstellingen verdoezelen en bestendigen. En al riep Piet Grijs hen in Vrij Nederland toe dat er heus geen revolutie zou komen, men bleef faliekant tegen onze voorstellen. Ik redigeerde nog een bundel van voorstanders (*Ik hoop dat de spelling verandert wort*, uitgegeven door Muusses, en met een door Dick Bruna voor ons getekende cover) maar de zaak verliep. De tegenstand uit het land was te groot. Achteraf betreur ik dat we ons toen niet beperkt hebben tot een vereenvoudiging van de werkwoordsvormen: schrijf alleen een t waar je een t hoort. Vooral de ei→ij en ou→au veranderingen deden ons de das om.¹² Daaraan hielp ook niet dat Rita zo loyaal was een groot deel van een aflevering van het door haar geleide maandblad *Ouders van Nu* geheel in onze nieuwe spelling te laten zetten, met op de cover in koeienletters *Auders van Nu*.

Naar aanleiding van die eerste TV-uitzending schreef mijn vader mij een brief met daarin het volgende commentaar:

Je televisie-uitzending was bijna overtuigend. De cijfers over de verminderde fouten-tallen in de dictees logen er niet om. Het was duidelijk dat voor deze jonge kinderen die vereenvoudiging bevrijdend werkte. “Maar toen ik de ogen sloot kwam weer de twijfel boven.” De twijfel of deze weg van de minste weerstand werkelijk de beste didaktiek is. Au of ou, lange ij of korte, zijn grotendeels uit het hoofd geleerde of met visueel geheugen vastgehouden zaken. Maar die versmade werkwoordsvormen zijn – op het kofschip na – logisch afleidbare zaken. Zo ook goed/goet. We zeggen goedendag; dus een d. Enzovoort. Moeten kinderen, willen ze later met goed gevolg voortgezet onderwijs volgen, niet érgens hun logisch denken aan scherpen? Hoe hulpeloos komen jouw klantjes straks tegenover de grammatica van Frans en Duits te staan en tegen een Engels, waar fonetiek je nergens brengt? Met andere woorden: verlicht je misschien hun lagereschooltijd ten koste van een verzwaring der latere vorming? Jouw vereenvoudiging is een Pyrrusoverwinning op korte termijn. Maar wat zeggen deze kinderen later? Ze hebben de mislukking op de middelbare school al in hun ransel meegekregen! Dat wil zeggen: die dicteecijfers zeggen me eigenlijk niets. Je experiment moet op veel langere termijn worden beoordeeld.

¹² Zie over mijn rol in deze spellingstrijd G.C. Molewijk (1992) *Spellingverandering van zin naar onzin* (1200-heden) Den Haag: SDU.

Omdat er met de spelling van mijn vóór- en achternaam door onze tegenstanders de spot gedreven werd, en omdat ik vond zelf ook wel een concessie te moeten doen, ben ik tijdens deze aksie althans mijn vóórnaam als Dolf gaan schrijven. Dit werd door mijn vader, ook Dolph geheten (een familietraditie), ernstig betreurd. Na zijn overlijden, in 1985, heb ik daarom de oude spelling weer aangenomen.

De Proefkreche (vervolg)

Enkele hogere ambtenaren van het toenmalige Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM) hadden al enige jaren bijzondere aandacht getoond voor de achterblijvende ontwikkeling van jonge kinderen in de sociaal-economisch laagste milieus van ons land, en voor de mogelijkheden om deze ontwikkeling in gunstige zin te beïnvloeden.

In 1966 kreeg de Amsterdamse sociologe Lily van Rijswijk van hen de opdracht voor een literatuurstudie naar deze problematiek. Haar rapport verscheen in 1969 onder de titel *Kind en Milieu*. Voor het ministerie werd dit het uitgangspunt voor mogelijke onderzoeken op dit terrein. Men was van mening dat zulk onderzoek het beste kon worden uitgevoerd in een crèche. Lily van Rijswijk kreeg een nieuwe opdracht, nu naar de vraag in welke reeds bestaande crèches zo'n onderzoek gedaan zou kunnen worden.

In 1969 was onder mijn redactie een vertaling verschenen (in de *Ouders-van-Nu* reeks) van een populair-wetenschappelijk Amerikaans boekje uit 1966 van de wetenschapsjournalist Maya Pines, getiteld *Revolution in Learning*. In dat boek beschreef zij onder meer een experimenteel kindercentrum van de psycholoog Betty Caldwell in Syracuse. Begin 1969 bezochten Rita en ik zowel Maya Pines in Washington als een experimenteel kinderdagverblijf van de psycholoog William Fowler in Toronto. In die tijd begon men in de VS in te zien dat 'compensatory education' op jongere leeftijd moest aanvangen dan die waarop kinderen naar school gingen. Voor kinderen van lower class ouders waren daar overigens nauwelijks kleuterscholen (Kindergartens) en dus was onder president Johnson het zogeheten Head Start programma opgezet, een soort vóórschooltjes voor 4- en 5-jarigen. Maar daarnaast kwamen er beter geoutilleerde experimentele centra. Mijn kennis van deze projecten leidde ertoe dat ik door de ambtenaren van CRM werd uitgenodigd om in overleg met hen en Lily van Rijswijk te komen tot een geschikte onderzoeksopzet. Aanvankelijk werd gedacht aan een onderzoek in een aantal bestaande kinderdagverblijven, in verschillende steden waarbij dan één van die centra tot model gemaakt zou worden en de andere ter vergelijking zouden dienen. Na bestudering van het inventariserend (tweede) rapport van van Rijswijk kwam ik in overleg met haar tot de conclusie dat ik geen experiment in een bestaand kinderdagverblijf wilde doen, maar dat ik de zaak alleen

aandurfde als er speciaal voor dit doel een nieuw kinderdagverblijf zou worden opgericht. Het ministerie ging hiermee akkoord en het “project Proefkreche ’70 “ nam een aanvang, onder verantwoordelijkheid van een voor dit doel opgerichte Stichting Kreche en Wetenschap. Tot het bestuur van die Stichting trad ook Lily van Rijswijk toe, en verder een aantal mij bekende psychologen en pedagogen met kennis van het jonge kind. De psycholoog Truus van der Lem, met wie ik samenwerkte in het bestuur van de Ouderraad van de ASVO-school, werd aangezocht om directeur van deze proefkreche te worden. (Met deze deels progressieve spelling wilden wij aangeven *wel* vooruitstrevend te zijn maar *niet* op een lijn te zitten met de toen bestaande antiautoritaire ‘kresjes’).

Een voor dit doel gehuurd herenhuis op de Weteringschans werd ingericht tot modelkreche, met oneway-screens voor bezoekers en onderzoekers. Behalve de leidsters voor de kinderen werden maatschappelijk werksters, kandidaatsassistenten en een secretaresse aangesteld. Van de toegelaten 1- en 2-jarige kinderen moest circa 80 % ouders hebben met alleen een lagere school opleiding (allochtone kinderen waren er toen nog zo weinig dat het onderzoek niet op die groep gericht was) en 20 % ouders met tenminste een VWO-diploma. Naast de proefgroep werd een controlegroep gevormd van kinderen uit overeenkomstige gezinnen, die door de moeders thuis werden verzorgd en die dus niet naar een crèche of speelzaal gingen. Een intensief testprogramma, met pretests en vervolgtests, werd uitgevoerd door de kandidaatsassistenten. In de proefkreche werden voor de kinderen allerlei ontwikkelingsspelletjes ontworpen en voor de ouders waren er bijeenkomsten waarin over opvoeding en ontwikkeling gesproken werd. Ook werden individuele ouders desgevraagd met hun problemen geholpen, zoals met gezondheid, huisvesting en opleiding. Over het project werd gedurende de rit vaak gepubliceerd en na afloop, in 1975, heb ik er een eindrapport over geschreven dat een jaar later verscheen.¹³ Bij de data-analyse voor dat rapport werd ik geholpen door John van de Geer die ik bij mijn aanstelling in Leiden had leren kennen. Hij koos de assistenten uit die de voor die tijd nog nieuwe multi-variate analysetechnieken met de computer op onze gegevens konden loslaten. Maar hiermee loop ik vooruit op mijn Leidse aanstelling, in 1973.

Doelstellingendiscussies

Nog één andere pedagogisch psychologische activiteit uit die jaren verdient aparte vermelding. Sinds de jaren ’68-’69 was het gebruik geworden dat men zich in opleidingen expliciet ging verantwoorden over wat men met

¹³ Had de proefkreche effect? Nijmegen: Dekker & van de Vegt, 1976.

dat onderwijs wilde bereiken. Zo ben ik toen als voorzitter van de Ouderraad van de lagere school van onze kinderen én als leider van het project proefkreche een doelstellingendiscussie begonnen. Behalve op een inventarisatie van nagestreefde kennis, inzichten en vaardigheden liep dit ook uit op een opsomming van gewenste gedragingen en houdingen, dus afgeleid van al dan niet geëxpliciteerde normen en waarden. Natuurlijk kon ik geen algemene instemming bereiken in de kring van vrienden en kennissen aan wie ik mijn ideële gedachten over doelstellingen voorlegde. En ook in de proefkreche stuitte mijn pogingen op zoveel tegenwerpingen van sommige ouders en medewerkers die een ‘direkte democratie’ nastreefden met antiautoritaire en/of socialistische trekken, dat ik na ruim een jaar discussie de zaak moest opgeven. Maar wel leidde dit denken in de Ouderraad van de school tot een geheel nieuw soort schoolrapporten voor de leerlingen, waarin veel meer aandacht was dan voorheen voor aspecten van de sociaal-emotionele ontwikkeling. Een paar jaar later kon ik bij de formulering van de doelstellingen voor het programma *Sesamstraat* terugvallen op deze jaren waarin ik zo expliciet pedagogisch bezig was geweest. Toen vele jaren later onze kleinkinderen naar diezelfde school gingen zag ik in de opzet van hun rapporten na dertig jaar sporen terug van deze destijds idealistische innovatie. Overigens werkt in die school niemand meer die weet heeft van deze geschiedenis.

Wie de hierboven genoemde reeks van activiteiten op een rijtje ziet, en ook nog veel van wat hierna zal komen, kan zich afvragen waar die gerichtheid op een groot publiek, op het bijdragen aan wat ik met een ouderwets woord maar ‘volksontwikkeling’ noem, vandaan kwam. Was dit uit identificatie met (een deel van) het werk van mijn grootvader of was het een autonome voorkeur van mijn karakter? Of uit een vermenging van beiden? Ik weet het niet.

Leiden, de eerste tien jaren: 1973 –1982

Benoeming en oratie

Mijn benoeming in Leiden had nogal wat voeten in de aarde. De leerstoel van prof Chorus was vacant wegens diens emeritaat. De faculteit wilde de beide kanten van de Ontwikkelingspsychologie, de theoretische en de praktijkgerichte kant, op hoogleraarsniveau gecontinueerd hebben, maar men zag in mij alleen een opvolger voor de theoretische kant. Dus werd bij het ministerie van onderwijs het verzoek ingediend om naast mij een tweede hoogleraar te mogen aanstellen, voor het praktische en klinische werk gericht op kinderen en adolescenten. Dit werd door het ministerie geweigerd. Daarop wilde de vakgroep weten of men in mij toch ook wel een beschermer van de praktijk in huis haalde, zowel wat betreft onderwijs als onderzoek. Ik had daarmee geen enkele moeite maar het overleg nam wel veel tijd. Op een goed moment dreigde ik de onderhandelingen te zullen staken omdat die - naar mijn gevoel - te lang duurden. John van de Geer, de voorzitter van de benoemingscommissie, heeft toen de knopen doorgehakt.

Ik trof een kleine vakgroep aan, gehuisvest in een woonhuis aan de Rijnsburgerweg. Tijdens de benoemingsprocedure, in 1973, liet John van de Geer mij de tekeningen zien voor de verbouwing van het Elisabethsgasthuis aan de Hooigracht, waar mijn vakgroep een mooi gedeelte op de begane grond zou krijgen. Toch hebben wij daarna nog tot 1977 op de Rijnsburgerweg gezeten.

In december 1974 hield ik mijn oratie getiteld *Ontwikkelingspsychologie van Nu*, een duidelijke verwijzing naar mijn verbondenheid met het werk van Rita. In die oratie besprak ik onder meer het probleem van de kunstmatige (Nederlandse en Duitse) scheiding tussen praktisch pedagogisch en ontwikkelingspsychologisch onderzoek – een in het Engelstalige buitenland onbekend fenomeen – en het probleem van een voor deze vakgebieden inadequate positivistische methodologie. Dit laatste leidde tot een aardige correspondentie met Adriaan de Groot. Een citaat uit zijn brief: “Ik geloof niet dat ik strekking en inhoud van *Methodologie* zou moeten herzien (...) maar wel: dat een belangrijk deel van ‘de boodschap’ verkeerd is aangekomen en door andere processen uit de hand gelopen is – dus dat het onderwijs in zekere zin heeft gefaald.”

Onderwijs

Van slechts drie aspecten meen ik dat zij hier een aparte vermelding verdienen.

Het college geven voor grote groepen studenten is mij nooit echt goed afgegaan. Deels was dat te wijten aan een verkeerd stemgebruik waarvoor ik al in mijn Utrechtse jaren logopedische hulp zocht. Doordat ik de voorgeschreven oefeningen onvoldoende deed heeft dit niet mogen baten. De fysieke inspanning, heesheid en keelpijn die voor mij met het spreken voor grote collegezalen verbonden waren maakten dat ik er altijd tegenop zag. Daar kwam bij dat ik – althans in die grote collegezalen – moeite had met de onrust onder de studenten en daar onvoldoende theaterkunst tegenover kon stellen. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld mijn collega Piet Vroon. In kleine werkgroepen speelden deze problemen uiteraard veel minder. In later jaren verkoos ik het college geven aan avondstudenten boven dat aan dagstudenten. De avondgroepen waren natuurlijk kleiner en de studenten ouder en makkelijker te interesseren voor de dingen waar ik mee kwam.

Ik voerde als keuzevak voor het prekandidaats de mogelijkheid in om een “subjectieve reflectie op de eigen ontwikkeling” te schrijven, een autobiografisch werkstuk volgens bepaalde richtlijnen. Voor vier studiepunten. De onderwijscommissie voor de psychologie stelde hierover wel kritische vragen, maar ik kon die naar tevredenheid beantwoorden. In de loop der jaren hebben veel studenten van deze geboden mogelijkheid gebruik gemaakt. Ik kijk op de individuele nabesprekingen met deze studenten tevreden terug. In 2001 kreeg ik van een van de studenten die twintig jaar eerder zijn autobiografie voor mij geschreven had een brief waarin hij mij vertelde wat dat schrijven en die nabespreking voor hem betekend hadden. Later heb ik deze keuzemogelijkheid ook voor doctoraalstudenten ingevoerd. Op onze website (www.kohnstamm.info) zijn nog steeds de richtlijnen voor zo'n autobiografisch werkstuk te vinden.

In mijn eerste jaren in Leiden ging ik de strijd aan met een docent en enkele ouderejaars studenten die voor eerstejaars een studieonderdeel ‘Psychologie in de Maatschappij’ (PIM) onderwezen. Dit studieonderdeel was een vervolg van een ‘mentoraat vormingsprogramma’ opgezet in de jaren 1973-1975 door twee studenten van de vakgroep Sociale- en Organisationspsychologie, die lid waren van de Leidse Studenten Bond (L.S.B.). Dit vormingswerk vanuit maatschappijkritische hoek werd in het studiejaar '75-'76 tegen mijn zin opgenomen als verplicht onderdeel van de propedeuse en werd een jaar later onder gebracht bij de ‘sektie Inleiding’ waarvan Piet Vroon de voorzitter was. Aan het studieonderdeel werd een 0,4 docentenplaats toegekend die vervuld werd door de uit Groningen afkomstige docent Pieter Stein.

In 1977 werd ik voorzitter van het bestuur van de subfaculteit (met David Barnouw als secretaris) en moest toen oordelen over een door PIM gevraagde uitbreiding van de 0,4 docentenplaats. Ik verdiepte me in de klappers die de studenten moesten lezen en schrok van de links radicale politieke beschouwingen over het Nederlandse onderwijs en de economie. In een open brief, die ik op 21 november na een college Inleiding van Piet Vroon persoonlijk aan de studenten uitdeelde, zette ik mijn bezwaren tegen deze klappers uiteen. Deze open brief was een reactie op een open brief die studenten van de zogeheten ‘Kring van psychologiestudenten’ een maand eerder aan 1ejaars studenten hadden uitgereikt waarin zij uitbreiding van mankracht voor PIM eisten, met onder meer als argument dat in de klapper Economie (voor psychologen) het stuk over de inflatietheorie moest worden uitgebreid. In de weken hierna becommentarieerde ik de inhoud van die PIM klappers in drie afleveringen en verspreidde die onder alle docenten. De economie gedeelten legde ik ter beoordeling voor aan de hoogleraren van Zuthem en Halberstadt. Laatstgenoemde vertelde mij dat hij vrijwel dezelfde links-radicalen teksten in Amsterdam gezien had toen hij daar nog docent was. Uit een van mijn eigen commentaren op dit studiemateriaal deze passage:

“Voor het nageslacht alleen het volgende: Deze dogmatische rim-ram, deze bla-bla, dit loodzware proza, deze schending van de Nederlandse taal, werd in 1977 aan de Universiteit van Leiden onderwezen aan eerstejaars studenten in de psychologie.”

Uit de vele reacties op mijn actie alleen dit citaat:

“Een rechtse geïsoleerde radicaal bemoeit zich met progressief onderwijs zonder terzake kundig te zijn.”

In december sprak ik als voorzitter mijn onaanvaardbaar uit bij een voorstel tot uitbreiding van de formatie voor PIM. De subfaculteitsraad stemde desondanks in meerderheid vóór. Ik leidde toen alleen nog de januarivergadering over de herprogrammering en werd in februari (1978) als voorzitter opgevolgd door Dick van Kreveld. Hoe het precies verder is gegaan met PIM weet ik niet meer. Het studieonderdeel bleef in elk geval nog jaren gehandhaafd. Wel verbeterde men de klappers.

Onderzoek

In mijn eerste Leidse jaren was ik nog druk met het projekt Proefkreche. In de winter van '75-'76 schreef ik het eindverslag. Het belangrijkste resultaat was dat de kinderen van laaggeschoolde ouders aan het einde van hun verblijf in de proefkreche ten opzichte van de controlegroep gemiddeld 2 maanden winst geboekt hadden op de Stanford-Binet intelligentie test en

gemiddeld 2,5 maanden op de UTANT taalttest. Dit betekende dat ongeveer een kwart van het ontwikkelingsverschil met de kinderen van hoog opgeleide ouders werd ingelopen. Dit leidde tot de volgende conclusie:

Wij kunnen op grond van dit resultaat niet besluiten dat instellingen zoals de Proefkreche belangrijk kunnen bijdragen aan het verkleinen van de ontwikkelingsverschillen die men vindt bij kinderen uit verschillende milieus. Dit temeer waar in de testresultaten van tests afgenomen na 1 en na 2 jaar kleuterschoolverblijf van dit toch al niet zo grote verschil niets meer is terug te vinden.¹⁴

Voor het nagaan of er misschien een zogenaamd ‘sleeper-effect’ was opgetreden zijn wij zes jaar later nagegaan of er misschien verschillen met de controlegroep aantoonbaar waren *aan het einde* van de basisschool. Niet alle kinderen konden opnieuw onderzocht worden, maar de groepen waren toch groot genoeg om te constateren dat zij niet verschilden.

Dit resultaat, verkregen met een model-project qua inrichting en personeel – nauwelijks in soortgelijke kinderdagverblijven naar kwaliteit te verbeteren – heeft mij daarna altijd sceptisch gemaakt ten aanzien van claims dat men met zulke voorzieningen iets belangrijks kon bereiken op het gebied van de cognitieve en taalontwikkeling van kinderen van laag geschoolde ouders. Dat ‘laag-geschoolde’ is trouwens een eufemisme, want achter die lage scholing gaat natuurlijk een wereld van andere kenmerken schuil die inherent zijn aan een leven in de laagste sociale klassen. Daaronder ook een gemiddeld lagere intelligentie.

In latere jaren in Leiden heb ik onderzoeken begeleid en gevolgd die met kinderen van allochtone ouders met soortgelijke voorzieningen – maar van mindere kwaliteit – werden gedaan. Ook daarbij zag ik nooit overtuigend sterke en blijvende resultaten. Bij tal van gelegenheden heb ik sindsdien publiekelijk mijn scepsis geuit ten aanzien van nieuwe voorstellen om op deze wijze de ‘achterstanden’ van allochtone kinderen aan te pakken. Maar veel indruk heeft dat nooit gemaakt. Telkens komen weer nieuwe generaties van beleidsmakers en onderzoekers op die zich van dit soort negatieve resultaten uit het verleden niets aantrekken (zij kennen ze ook meestal niet, of alleen heel oppervlakkig) omdat zij zich niet willen of mogen neerleggen bij een onaangename realiteit: de blijvende invloed van aanleg en gezinsomgeving op de ontwikkeling van kinderen.

Toen in 1976 het programma *Sesamstraat* begon te lopen, in samenwerking tussen de NOS en de Vlaamse tak van de BRT, werd een adviesraad ingesteld waarvan ik voorzitter werd. Tot ons werk hoorde ook het opzetten

¹⁴ Voor een externe evaluatie van ons onderzoek zie Scheerens, J. (1987) Enhancing educational opportunities for disadvantaged learners. A review of Dutch research on compensatory education and educational development policy. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.

van een begeleidend onderzoeksprogramma. Dit werd voornamelijk uitgevoerd door Peter Levelt die ook in 1981 op dit onderwerp bij mij promoveerde. Tot in de jaren '90 bleef Levelt als Sesamstraat-onderzoeker aan de NOS verbonden, en ook nu nog, in december 2006, is hij lid van de adviesraad van dat programma gebleven. De samenwerking met de Vlaamse collega's in die adviesraad, onder leiding van de Leuvense taalkundige prof. Anne Marie Schaerlaekens, leidde in 1981 ook nog tot een ander product, de *Nieuwe Streeflijst Woordenschat voor 6-jarigen, gebaseerd op onderzoek in Nederland en België*. In 1999 verscheen die lijst opnieuw, dit keer grotendeels verzorgd door Anne Marie Schaerlaekens en haar medewerkers, gebaseerd op een grote verzameling van recente gegevens uit beide landen.

Twee affaires: Buikhuisen en Kuijer

In 1978 hield Wouter Buikhuisen zijn oratie in Leiden. Bij die oratie zat ik in de hoogleraarsbanken. Kort na het begin werd de deur van de aula opengegooid en drong een vervaarlijk uitziend gezelschap van boeven binnen die met kettingen en ijzeren staven tegen de banken sloegen. Het zag er zo echt uit dat wij allemaal verstijfden. Later bleken het toneelspelers geweest te zijn – de actie was op touw gezet door het reclasseringsmaandblad Kri dat enkele maanden eerder over het voorgenomen biosociaal onderzoek van B. had gepubliceerd – maar op het moment zelf waren de meeste aanwezigen zwaar onder de indruk. De zegsman van deze ex-criminele bende eiste spreektijd. In de banken vroeg ik mij af of we niet moesten gaan vechten om die mannen uit de zaal te werken. Helaas gebeurde dat niet. Rector en Collegevoorzitter lieten hen begaan. Wouter verliet de kansel om de leider zijn zegje te laten doen. Toen zij met veel geweld de aula verlieten werd bij de deur een rookbommetje naar binnen gegooid dat precies tussen mij en de decaan neerkwam.

Na die oratie – over zijn voorgenomen biosociaal onderzoek naar de ontwikkeling van crimineel gedrag – kreeg Buikhuisen veel oppositie in de media, in de eerste plaats van Hugo Brandt Corstius in *Vrij Nederland*. Buikhuisen werkte zijn gedachten en voornemens uit in het boekje *Kriminologie in biosociaal perspectief* dat een jaar later verscheen. Omdat Buikhuisen zich voornam om longitudinaal onderzoek te gaan doen bij agressieve jongeren en zijn plannen duidelijk raakten aan het terrein van de ontwikkelingspsychologie, met name ook aan dat van de aangeboren temperamentsverschillen, lag het voor de hand dat wij contact zochten. Bovendien kenden wij elkaar nog uit zijn Amsterdamse jaren als promovendus van prof. Duijker.

Ik bestudeerde Wouters boekje en ofschoon ik het met zijn uitgangspunten eens was plaatste ik daarin veel kritische kanttekeningen. In

1980 schreef ik hem dat ik hem wel publiekelijk te hulp wilde komen maar dat ik dan eerst meer en betere informatie moest hebben over wat hij en hoe hij van plan was zijn onderzoek op te zetten. Een jaar later had hij zijn plan gewijzigd en wilde hij een onderzoek gaan doen bij gedragsgestoorde kinderen op een Z.M.O.K – school in Den Haag. Weer was het rumoer in de media groot. Brandt Corstius doopte het de ‘Tweede Buikhuisense oorlog.’ Met een grote groep deelnemende onderzoekers – waaronder de Utrechtse etholoog prof. Van Hooff – en de psychofysiologe dr E.H.M. Bontekoe als projectleidster, kwam er een onderzoeksplan. De Stichting voor Interdisciplinair Onderzoek (SIGO) stelde een begeleidingscommissie in onder voorzitterschap van de Groningse hoogleraar Baerends. Leden waren o.a. de hoogleraren Groen, Rabbie en ikzelf. Ik liet het voorstel ook beoordelen door de medewerkers van mijn vakgroep. Bij de besprekingen in Utrecht, in oktober 1982, rezen zoveel inhoudelijke bezwaren, in een gezelschap dat in principe heel welwillend stond tegenover biosociaal onderzoek in het algemeen en Wouter Buikhuisen in het bijzonder, dat dit project niet verder is uitgewerkt. Eerder in datzelfde jaar had de raad van de faculteit Rechtsgeleerdheid besloten het biosociaal onderzoeksprogramma van Buikhuisen in het kader van de noodzakelijke bezuinigingen te schrappen. Ofschoon ik in die tijd op een caféterras in Leiden Wouter gezegd heb dat ik hem niet kon steunen, onder meer omdat hij volgens mij te weinig afwist van de ingewikkelde dingen die hij bij kinderen wilde gaan meten, hebben wij in de jaren daarna tot zijn vertrek in 1989 een plezierig en collegiaal contact gehouden, met het over en weer lezen van elkaars publicaties. Ook in zijn daarop volgende carrière als antiquair hebben we elkaar nog wel gezien.

In later jaren is het usance geworden om te stellen dat Buikhuisen het biosociaal onderzoek onmogelijk is gemaakt door Brandt Corstius en dat de Universiteit van Leiden hem toen uit lafheid heeft laten vallen.

Maar onafhankelijk van de hetze die tegen Buikhuisen gevoerd werd waren er indertijd ook de heel zakelijke bezwaren van Buikhuisens naaste collega's in de psychologie en hersenfysiologie. En dit *niet* uit afkeer van biosociaal onderzoek, maar op grond van de inschatting dat hij de capaciteiten niet in huis had om dit zeer moeilijke onderzoek uit te voeren. Voor mijzelf speelde ook nog een ethisch probleem: Zou men de ZMOK-leerlingen die uit de vele metingen als risicogevoelers naar voren kwamen wel zonder ingrijpen en hulp mogen volgen richting criminele carrière? Ook op dit soort vragen kon Wouter mij niet geruststellen.

In het voorjaar van 1980 verscheen van de bekende en ook toen al veelvuldig bekroonde kinderboekenschrijver Guus Kuijer het boek *Het geminachte kind*. Het boek trok veel aandacht. Besprekingen in de kranten en weekbladen werden geschreven door, onder meer, Aad Nuis, Renate

Rubinstein en Aukje Holtrop. Op 18 oktober werd er een radio uitzending van de VARA aan gewijd. Wim Kayzer in gesprek met Guus Kuijer en Wilhelmina Bladergroen. Of prof. Bladergroen het boek wel goed gelezen had weet ik niet. In elk geval gaf zij Kuijer helemaal geen weerwerk. Ze ging in vrijwel alles met hem mee. En Kayzer deed er nog wat schepjes bovenop. Bijvoorbeeld met :

“De volwassenen die met hun grote koppen het kind naderen tot op 10 centimeter, rare bekken trekkend. Dat is wel leuk voor dat kind, dat zijn zijn eerste monsterachtige ervaringen”.

Aan dat gesprek ergerde ik mij mateloos.

In de Haagse Post verklaarde Kuijer:

“In Het geminachte kind heb ik al het gif dat zich in mij verzameld heeft vormgegeven (...) ik heb gewoon beschreven hoe ik over het opvoeden denk, met mijn eigen voorbeeld voor ogen.”

Met dat eigen voorbeeld bedoelde hij de wijze waarop hij zelf was opgevoed en tot onderwijzer was gevormd. In datzelfde interview zei Kuijer:

“Ik geloof niet dat mensen te vrij kunnen zijn. Vrijheid kan natuurlijk ten koste gaan van anderen en dan wordt het link. Maar ik vind wel dat kinderen de vrijheid moeten hebben om hun eigen plaats te vinden en daarbij mogen ze best geweld toepassen – een vrijheid die ten koste gaat van anderen. Je moet je eigen plaats nu eenmaal bevechten. Agressiviteit is iets menselijks en waarom zouden kinderen daarom niet agressief mogen zijn?”

In de Volkskrant van 31 oktober schreef ik onder de titel *De geminachte pedagoog* een protest. Daaruit deze passage:

“Kuijer heeft een grote hekel aan pedagogen en aan de manier waarop de meeste ouders hun kinderen opvoeden. Hij heeft ook een afschuw van kerk en christendom, van socialisme, kapitalisme en feminisme, van Freud en grote scholengemeenschappen (waarin de individualiteit van het kind zou worden doodgedrukt) en van pedagogisch ingestelde kinderboekenschrijvers zoals Jan Terlouw.”

Op mijn stuk in de Volkskrant volgden woedende reacties van mensen die het voor de schrijver opnamen. Half november ging ik met hem in debat in Arnhem, in de grote zaal van Muis Sacrum, vol (katholieke) onderwijzers. Kuijer betoogde daar opnieuw dat de school een afstomp- en martelinstituut van het kinderlijke was. Mij probeerde hij in de

hoek te zetten als een autoritaire “professor doctor”, zoals hij dat later ook deed in een door hem geschreven toneelstuk.¹⁵

In januari 1981 publiceerde ik een boekje met daarin een aantal van de boekbesprekingen, twee eigen hoofdstukken – waarin ik ook aangaf wat ik mooi vond aan een paar van Kuijers kinderboeken – een letterlijke transcriptie van een deel van de Vara-uitzending en een verslag uit de Volkskrant van het debat in Arnhem.¹⁶ Dit boekje beleefde snel een tweede druk en daarna werd het weer stil. In later jaren heb ik tegen een bevriende pedagoog eens gezegd dat het wel prettig was geweest als ik tijdens deze affaire uit academisch pedagogische hoek enige publieke steun had gekregen. Het antwoord was toen: “dat was toch niet nodig, je deed het zelf heel goed.”¹⁷

In deze affaire was het onder meer mijn opzet duidelijk te maken dat Kuijer in zijn boeken óók een moraal uitdroeg, dus óók pedagogisch bezig was, zij het in een richting tegengesteld aan die van de caricaturen die hij van ouders en onderwijzers maakte. Ik weet nog steeds niet of deze eenvoudige waarheid tot hemzelf en zijn bewonderaars is doorgedrongen.

Leiden, de tweede tien jaren: 1983 –1992

Omdat ik deze periode begon met mijn 2-jarig decanaat van de faculteit Sociale Wetenschappen draai ik in dit gedeelte de volgorde van behandeling om: eerst bestuur, daarna onderzoek. Over mijn onderwijs valt in deze periode eigenlijk niets bijzonders te vermelden.

Bestuur

In het eerste jaar van mijn decanaat 1983-1984 speelde de landelijke discussie over de door het ministerie gewenste integratie van alle sociale wetenschappen binnen één organisatie, bestaande uit twee secties, de een voor de sociaal-culturele wetenschappen, de ander voor de geïntegreerde gedragswetenschappen psychologie en pedagogiek.¹⁸ Dit was in het kader van de TVC-operatie gericht op Taakverdeling en Concentratie. In Leiden gingen in augustus 1983 twee aparte reorganisatiecommissies aan het werk. Een jaar later kwam de profileringscommissie voor pedagogische en andragogische wetenschappen en voor psychologie met een compromisvoorstel voor samenvoeging van vakgroepen, maar met behoud

¹⁵ In *Crisis en kaalhoofdigheid* (1983) uitgegeven bij de Arbeiderspers figureer ik als professor doctor Adolf Kraakbeen.

¹⁶ *Kuijer mooi en lelijk* (1982) Met bijdragen van o.a. Jan Paul Bresser, Maria Hendriks, Aukje Holtrop, Henk Lagerwaard, Aad Nuis en Renate Rubinstein. Lisse: Swets & Zeitlinger

¹⁷ Prof. Langeveld schreef in *Pedagogische Studiën* (1981 (58) 253-254) een ondersteunend commentaar.

¹⁸ Een voorontwerp van de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs waarin dit zo was opgenomen verscheen in 1984.

van de eigen identiteit van de secties.¹⁹ Dit gebeurde na een landelijk debat tussen psychologen en pedagogen dat begon in 1983 en doorging tot begin 1984. Belangrijk in dat debat was een artikel van Wim Hofstee in het *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie* waarin hij zich stevig uitsprak tegen een samengaan van psychologie en pedagogiek.²⁰ Zelf wilde ik die twee wel bijeenbrengen, het liefst in een aparte subfaculteit, als onderdeel van de faculteit sociale wetenschappen. In dit streven werd ik gesteund door mijn faculteitsbestuur.

Uit een brief van mij aan Hofstee van begin november over deze kwestie citeer ik het volgende:

“Natuurlijk wordt mijn houding tegenover de psychologie sterk beïnvloed door mijn rol als ontwikkelingspsycholoog en door mijn verbondenheid met de pedagogiek. (...) Zoals je uit de (bijgevoegde, DK) schema's ziet, laat ik het grootste deel van de psychologie ongemoeid en worden alleen de pedagogen sterker bij (een deel van) de psychologie betrokken. Ik hoop dat dat op den duur leidt tot een upgrading van de pedagogiekopleiding. Als je dit 'idealisme' wilt noemen, mij best. Aan het verstoten van de pedagogiek, alleen om der wille van het eigenbelang van de psychologen (...) doe ik niet mee. Ik denk dat ik mij in de afgelopen 20 jaar nog vaker aan domme psychologen heb geërgerd dan aan domme pedagogen. Voor een deel omdat ik vind dat psychologen beter zouden moeten weten, terwijl pedagogen toch altijd enigszins geëxcuseerd worden door hun altruïsme. Ik sta veel dichterbij mensen als Imelman, Dumont en Rispens dan bij – bijvoorbeeld – Roskam, Michon en Flores d'Arcais, hoe aardig ik de laatsten ook mag vinden.”

Mijn instelling in dit debat werd natuurlijk voor een groot deel ingegeven door het feit dat de zogenaamd 'klinische' pedagogiek in de praktijk niet te onderscheiden is van de 'klinische' ontwikkelingspsychologie. Maar ook mijn belangstelling voor doelstellingen en waarden, die ik als ontwikkelingspsycholoog had, was onlosmakelijk met de theoretische pedagogiek verbonden. In later jaren ben ik mij bij mijn werk aan de Big Five persoonlijkheidsdimensies bij kinderen ook altijd bewust geweest van het feit dat die schijnbaar alleen psychologische dimensies verankerd liggen in de waarden van onze cultuur. En omgekeerd: het onderzoeksprogramma van mijn collega de pedagoog Rien van Ijzendoorn, naar de ontwikkeling van hechtingsrelaties, is internationaal altijd onderdeel geweest van de ontwikkelingspsychologie. Deze scheiding der geesten en vakgroepen is een puur Nederlandse erfenis geweest van pedagogen zoals Langeveld die naar een eigen en grote winkel streefden.²¹ Piet Vroon steunde mijn pleidooi voor een samenvoegen van de vakgroepen ontwikkelingspsychologie met klinische- en orthopedagogiek.²²

¹⁹ Landelijk werden alle studierichtingen andragogie opgeheven, dus ook in Leiden. Bij ons was al eerder dat jaar besloten de studierichting sociale pedagogiek op te heffen.

²⁰ NTP 38 (1983), 395-402

²¹ Zie hierover de biografie van J.H. Dijkhuis

²² Zie diens "De hand op vandaag", hoofdstuk zeven, blz. 69

Op het departement gebruikte men in die tijd de naam ‘menswetenschappen’ voor een fusie van psychologie en pedagogiek. Die naam hield vanzelfsprekend geen stand en men keerde terug tot de oudere naam gedragswetenschappen. Hiermee wordt de pedagogiek geweld aangedaan, omdat het bestuderen van de normatieve kaders van waaruit opvoeders handelen onmogelijk tot ‘gedrag’ te reduceren is.

In december 1983 werd in Tilburg een landelijke studiedag over “Integratie of Concentratie” gehouden. Daar verdedigde ik acht stellingen. De derde luidde:

“De Nederlandse psychologie lijkt op een koekoeksjong, door de Tweede Kamer per amendement in het nest der sociale wetenschappen gelegd en nu bezig de pedagogiek, de sociologie en andere maatschappijwetenschappen over de rand van het nest te werken.”

Maar Wim Hofstee, destijds voorzitter van het NIP, kon mijn vierde stelling beter gebruiken en citeerde die in een brief “Aan de hoogleraren in de psychologie in Nederland”²³:

“Het welzijn van de zogenaamde familie sociale wetenschappen is het meest gediend met lat-relaties, (binnen, DK) een federatief verband van sterke, zelfstandige disciplines.”

Hofstee waarschuwde mij voor de gevolgen van mijn toegeven aan het streven naar integratie:

“Politici en beleidsmakers (d.w.z. economen en juristen) hebben er op termijn belang bij dat de sociale wetenschappen worden gedegradeerd tot een vage brij; zodra die tot stand is gekomen, wordt ze ‘gereïntegreerd’ met het HBO en dan is ze definitief onschadelijk gemaakt, intellectueel gesproken.”²⁴

Ons streven naar het behoud van twee subfaculteiten, gedrags- en maatschappijwetenschappen, binnen één faculteit Sociale Wetenschappen, liep tenslotte op niets uit omdat in de nieuwe wet op het Wetenschappelijk Onderwijs het niveau van de subfaculteiten geschrapt werd. Maar zoals in de officiële geschiedschrijving van de Universiteit Leiden vermeld staat:

“Toch is het werk van deze profileringscommissies niet vergeefs geweest. Diverse voorstellen tot opheffing en wijziging van taken en functies konden op basis van hun analyses later, in andere vorm, geconcretiseerd en uitgevoerd worden.”²⁵

²³ d.d. 20 december

²⁴ Brief aan mij dd 31 oktober 1983

²⁵ H.J. de Jonge en W. Otterspeer (red.) (2000) Altijd een vonk of twee. De Universiteit Leiden van 1975 - 2000. Universiteit Leiden.

Toen vijf jaar later alle vakgroepen in één gebouw konden worden ondergebracht repte niemand meer over de samenvoeging van pedagogiek en psychologie.

Onderzoek

In de jaren na mijn decanaat nam ik het werk weer op aan mijn onderzoek naar verschillen in temperament bij kinderen, en de ontwikkeling van temperamentskenmerken bij het ouder worden.

Op een in 1981 door Michael Rutter georganiseerde conferentie in Londen had ik John E. Bates leren kennen, verbonden aan Indiana University in Bloomington (IND). Deze kreeg, o.a. voor de samenwerking met mij, een Fulbright beurs voor 1985. In de zomer van dat jaar organiseerden wij een internationale temperamentsconferentie in Leiden. De conferentiebijdragen en discussies verschenen een jaar later in boekvorm.²⁶ De vriendschappen bij die conferentie gesloten vormde de basis voor een veel zwaardere onderneming: het samenstellen van een overzichtswerk dat in 1989 in Engeland verscheen.²⁷ Dit boek, van circa 600 pagina's, heeft in de tien jaren daarna, speciaal in de Verenigde Staten, gegolden als standaardwerk op dit terrein. Een herdruk in paperback verscheen in 1995 en een tweede oplage daarvan in 1997. Het gereed krijgen van het manuscript was moeilijk en kostte mij erg veel tijd. Zonder de hulp van mijn twee Amerikaanse mederedacteuren, Jack Bates en Mary Rothbart (van de University of Oregon), was dat nooit gelukt. Groot was mijn teleurstelling en verontwaardiging toen ik later merkte dat men bij het waarderen van mijn wetenschappelijk productie dit soort werk nauwelijks meetelde. Alleen artikelen in 'peer reviewed' Engelstalige tijdschriften deden er eigenlijk toe, ook al was men van zo'n artikel niet de eerste auteur. Dat dit boek heel veel geciteerd werd, zelfs 'bible' genoemd werd door studenten en assistenten, was mijn beoordelaars natuurlijk geheel onbekend.

In 1989 werd mijn voorstel voor een NIAS-jaar samen met de Amerikaanse onderzoeker Charles F. Halverson van de University of Georgia gehonoreerd. Vanaf september 1990 werkten we daar samen. Dat jaar werd in juni 1991 afgesloten met een internationale conferentie. Het boek daarop gebaseerd verscheen evenwel pas in 1994.²⁸

Tijdens dit NIAS-jaar raakte ik gefascineerd door de literatuur over de Big Five persoonlijkheidsdimensies, en de wijze waarop die gevonden waren. Ik herinner me ook het enthousiasme waarmee Wim Hofstee mij een

²⁶ G.A. Kohnstamm, (Ed.) (1985) *Temperament Discussed. Temperament and development in infancy and childhood*. Lisse: Swets & Zeitlinger

²⁷ G.A. Kohnstamm, J.E. Bates. And M.K. Rothbarth (Eds.) (1989) *Temperament in Childhood*. Chichester: Wiley.

²⁸ Ch. F. Halverson, G.A. Kohnstamm and R.P Martin (Eds.) (1994) *The Developing Structure of Temperament and Personality from Infancy to Adulthood*. Hillsdale: Erlbaum

mailtje stuurde toen hij en Boele de Raad hun schema's klaar hadden, waarin heel veel persoonlijkheidsadjectieven konden worden ondergebracht, sommige als 'zuivere' representanten van een van de vijf, de meeste als mengvormen van twee. Hofstee schreef mij dat hij nu "het periodiek systeem van de persoonlijkheid" aan de muur van zijn kamer had hangen, en ik begreep zijn enthousiasme daarover. Ik kon Halverson – die overigens om de haverklap naar Washington moest vliegen om daar aan het werk van een belangrijke review commissie deel te nemen – meekrijgen in een plan om te gaan onderzoeken vanaf welke leeftijd kinderen en adolescenten eveneens beoordeeld werden – door hun ouders – op de vijf dimensies. Op dit idee kwam ik door het werk van de Amerikaanse onderzoeker John Digman, die een paar jaar eerder bij sixth-grade leerlingen op Hawaii een duidelijke vijf-factor structuur gevonden had in de persoonsbeoordelingen door hun onderwijzers ("a beautiful confirmation of the essential wisdom of the five-factor model"²⁹).

Het denken tijdens dit NIAS-jaar leidde tot een over vijf landen en talen door mij gecoördineerd en georganiseerd onderzoeksprogramma waarover ik in het volgend gedeelte iets zal schrijven. Helaas leidde dat ook tot een heftig verschil van mening met Halverson. Maar ook die ruzie is later weer bijgelegd. Voor de internationale conferentie op het NIAS kreeg ik behalve van het NIAS zelf belangrijke steun van de KNAW en de Stichting Psychon.

Ondertussen probeerde ik met behulp van tal van SPSS analyses (Toen alleen nog op de centrale computers van de Universiteit) de grote hoeveelheid data die ik verzameld had met een vertaling van de ICQ (Infant and Child Characteristics) vragenlijst (voor ouders van babies en peuters) van Bates tot een duidelijke en belangrijke structuur te krijgen. Dit lukte niet en het lukte toen ook niet om over deze zwakke resultaten in 'peer-reviewed' tijdschriften te publiceren.

Mijn successen met het organiseren, redigeren en publiceren van andermans werk (met daarin wel een paar hoofdstukken van mijzelf) en het falen in het publiceren van Engelstalige artikelen in de goede tijdschriften bracht mijn Nijmeegse collega Kees van Lieshout tot de opmerking dat ik teveel voor anderen deed en te weinig voor mezelf. Ik heb vaak over die opmerking en achterliggende zienswijze nagedacht. Het betekende – zo dacht ik – dat het verstandiger was voor je eigen vooruitgang te werken dan voor die van de wetenschap, tenminste voor zover dit laatste alleen bereikt kon worden door samenwerking in een groep van onderzoekers op eenzelfde terrein. Deze gedachte verwoordde ik ook in een van de columns die ik in dat jaar na mijn decanaat schreef voor het Leids Universiteitsblad MARE.

²⁹ blz. 327 in het hierboven genoemde boek

Een ander onderzoeksterrein dat ik hier wil noemen was het interuniversitaire ELO-project (Experimenteel Longitudinaal Onderzoek), een door vier universiteiten ingediend (en goedgekeurd) project voor de “Voorwaardelijke Financiering” door het Ministerie van Onderwijs, onder leiding van Kees van Lieshout en Marianne Riksen (Nijmegen), Lex Kalverboer (Groningen), Willem Koops (VU), René Hoksbergen (Utrecht) en mijzelf. De opzet was te komen tot een replicatie van het belangrijke onderzoek van Marianne Riksen naar de effecten van vroegtijdige hulp aan moeders, gericht op een meer sensitieve en stimulerende omgang met hun babies en peuters en meer ‘veilige’ hechtingsrelaties. Dit zou onderzocht worden in verschillende groepen, zoals kinderen uit laag sociaal-cultureel milieu, kinderen met bepaalde handicaps en kinderen die uit het buitenland geadopteerd waren. Na een aanvankelijk enthousiaste start gingen de verschillende locaties toch teveel hun eigen gang en werden de resultaten onvergelijkbaar. De reisafstanden tussen de locaties bleken voor de coördinatie ook bezwaarlijk. Uit het project zijn tenslotte nog wel een paar proefschriften voortgekomen, en met name ben ik nog altijd trots op het resultaat van het Utrechts-Leidse onderzoek naar adoptiekinderen en hun moeders waar de Utrechtse pedagoge Femmie Juffer de onderzoeker was. Dit proefschrift, verdedigd in 1993, werd het begin van haar carrière als bijzonder hoogleraar aan de Leidse Universiteit in de vakgroep van Rien van Ijzendoorn. Belangrijk was in dat onderzoek de bijdrage van de Copromotor, degene die aan de wieg gestaan had van dit ELO-project, de door mij altijd hooggewaardeerde Marianne Riksen.

Het Cultureel Woordenboek

Door mijn lidmaatschap van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad (SWR) van de KNAW, waaraan ik ook vanaf het begin als bestuurslid veel tijd gegeven heb, had ik veel contact met de toenmalige voorzitter, de demograaf Dick van de Kaa. Deze maakte mij na een reis naar de VS opmerkzaam op de ophef die daar was ontstaan over een boek van Allan Bloom, *The Closing of the American Mind* (1987), en over dat van Donald Hirsch, *Cultural Literacy; What every American needs to know.* (1987). Hirsch, een professor in Engelse literatuur aan Virginia University, werkte samen met twee collega’s zijn lijst met noodzakelijk te kennen feiten en begrippen uit tot een *Dictionary of Cultural Literacy*, die in 1988 verscheen.

Een commissie uit de KNAW besloot daarop een symposium te houden met als titel *Cultureel Alfa-bètisme* waarvoor ook Donald Hirsch werd uitgenodigd (Met die titel werd de zorg uitgedrukt over een versmalling in culturele belangstelling en kennis bij studenten en academici). Dit

symposium werd eind 1988 in het Trippenhuys gehouden. Daarop onderzocht ik de mogelijkheid van een soortgelijk 'Woordenboek' in Nederland. Bij Robbert Ammerlaan, directeur van Uitgeverij Anthos in Baarn, vond ik een gewillig oor. Samen met Elly Cassee, beleidsmedewerker van de KNAW, en met steun van o.a. de president van de KNAW, David de Wied, vonden wij circa 60 personen bereid hun kennis in te brengen, in sterk gereduceerde vorm. Dat er voor de eerste 10.000 exemplaren geen honorarium zou worden uitgekeerd was geen belemmering in het vinden van op hun terrein gezaghebbende medewerkers. Maar de kopij uit hun handen krijgen werd een moeizaam proces – althans bij een aantal van hen – en het overleg over de inkorting van teksten tot het format van het boek kostte ook veel tijd. Uiteindelijk verscheen het boek in 1992. Aan de feestelijke bijeenkomst in het Scheepvaartmuseum te Amsterdam, waar het boek aan oud-minister Deetman (van Onderwijs) werd aangeboden, bewaar ik mooie herinneringen.

Voor het door mijzelf geschreven hoofdstuk over de Maatschappij- en gedragswetenschappen raadpleegde ik veel collega's en hield zelfs een enquête onder medewerkers van de Leidse faculteit. Onder deze collega's waren ook de psychologie hoogleraren Adriaan de Groot, Leo van der Kamp en Frans Verhage. Zij hielpen bij de selectie van onderwerpen op hun vakgebied, zowel als bij hun omschrijvingen.³⁰ Bij de lancering van de eerste herziene editie, begin 1998, maakte ik de resultaten bekend van een kennis-onderzoek bij Leidse 1^e jaars studenten uit verschillende studierichtingen. Dit onderzoek – uitgevoerd door 4 enthousiaste scriptiestudenten – veroorzaakte veel publiciteit, door de bevestiging van wat iedereen al vermoedde: dat het met de algemene ontwikkeling van 1^e jaars studenten uit sommige studierichtingen, zoals de psychologie en pedagogiek, slecht gesteld was.

In 2003 verscheen van dit boek de volgende geheel bijgewerkte, derde editie. Maar eind 2006 vertelde de uitgever mij dat de verkoop van het boek vrij plotseling was komen stil te liggen. Kennelijk was men er na circa 15 jaar op uitgekeken geraakt. In plaats daarvan waren er nu de geruchtmakende Canon-discussies. En ofschoon in het rapport van de commissie van Oostrom (2006) nog wel naar ons boek verwezen werd was het streven naar een beperkt aantal van vijftig 'vensters' op de geschiedenis van Nederland toch heel anders dan onze inventarisatie van de belangrijkste weetjes uit de Nederlandse- en Wereldcultuur.

³⁰ Dit boek heeft sinds de eerste uitgave heel goed gelopen. Er zijn inmiddels meer dan 100.000 exemplaren van verkocht.

Leiden, de laatste vijf jaren 1993-1998

Op de pijnbank van de visitatiecommissie

Pijnlijk voor mij was de confrontatie met de visitatiecommissie Onderzoek psychologie. Ik was trots op wat ik in het temperamentsonderzoek gedaan had en nog deed. Ook over de proefschriften die ik begeleid had was ik tevreden. Die proefschriften gingen voor een deel over Nederlandse taalbeheersing door kinderen, voor een ander deel over typisch Nederlandse onderwijszaken. Maar voor de internationale commissie zittend, om 8.30 uur in Hotel De Treek in Amersfoort, werd mij door voorzitter Nico Frijda met diens bekende krassende stem gevraagd “Why all these dissertations in Dutch?”. Thuisgekomen heb ik nagekeken om welke proefschriften het in de beoordeelde periode ging. Het waren er zes. Drie daarvan waren in het Engels geschreven en drie in het Nederlands. Na mijn latere schriftelijke verdediging kwam onze vakgroep er in het eindrapport nog wel met een voldoende uit – omdat twee van de vakgroepsleden veel artikeltjes in het Engels en Italiaans (een van hen was Italiaan) hadden gepubliceerd over behavioristisch leeronderzoek bij mentaal geretardeerde volwassenen – maar de toon was gezet en ik voelde me gekwetst en beledigd. Voor mijn praktijkonderzoek in de Nederlandse samenleving, gericht op allochtone kinderen, had de commissie, bij gebrek aan Engelstalige wetenschappelijk artikelen, geen enkele belangstelling. Drie jaar later zou mijn vakgroep opnieuw, maar nu van een Leidse commissie, onder voorzitterschap van prof. van de Waals, een denigrerend oordeel krijgen. Bij mijn afscheid, in 1998 heb ik me daarover in het faculteitsblad *Tout Court* gekwetst uitgelaten.

Taal- en denkontwikkeling bij jonge kinderen.

Ik was al geruime tijd lid van een commissie die het Ministerie van onderwijs moest adviseren over het Onderwijsvoorrangsbeleid voor in het basisonderwijs achterblijvende kinderen, de meeste van niet-Nederlandse herkomst. Ook was ik adviseur van de in Amsterdam werkzame Averroès Stichting. In 1993 begonnen wij een onderzoek naar een verbeterde uitvoering van het programma ‘Opstapje’ voor Turkse peuters en hun moeders. De evaluatiefase volgde in 1995 en het eindrapport in 1997. De resultaten waren teleurstellend. Wij konden geen effecten vinden op de ontwikkeling van de kinderen die aan het stimuleringsprogramma hadden deelgenomen. Voor mij was dit de derde keer, na het Utrechtse Compensatieprogramma en het project Proefkreche, dat een door mij geleid effectonderzoek met geen of te geringe resultaten eindigde.

In 1996 vroeg het Ministerie van Onderwijs mij een commissie voor te zinnen die moest nagaan of er een test te maken was die kinderen aan het begin van de basisschool kon aanwijzen als toekomstige klantjes voor het een nieuw type onderwijsvoorrangsbeleid. Voor deze “Commissie indicatiestelling onderwijsachterstanden” vroeg ik Amerikaanse en Engelse collega’s rapporten op te stellen over het bestaan van tests voor jonge kinderen, in hun landen, waarmee voorspellingen te doen waren over welke van die kinderen later wel, en welke niet, tot de achterblijvers in de schoolvakken zouden gaan behoren. Ook sprak ik in Londen met ambtenaren van het ministerie en met onderzoekers die werkten aan standaard toets- en testprogramma’s voor kinderen van de kleuterleeftijd.

Het was de bedoeling van het Ministerie om voortaan alleen voor de door een test aangemerkte risicoleerlingen extra geld aan de scholen te gaan geven, dus per individu geormerkte financiering, op basis van een grenswaarde voldoende/onvoldoende op een goed maar betaalbaar meetinstrument. De vraag was dus hoeveel foute voorspellingen een dergelijke grenswaarde zou geven, dat wil zeggen, aan hoeveel kinderen onnodig extra geld, en dus aandacht, gegeven zou worden, en (wat ernstiger zou zijn) aan hoeveel kinderen dat extra geld ten onrechte onthouden zou worden, op basis van een nu wel voldoende score, maar later toch slechte schoolprestaties.

Alle door ons verzamelde gegevens wezen op te zwak voorspellende tests, op die jonge leeftijd, waardoor te veel foute beslissingen genomen zouden worden. Gelet ook op de kosten, verbonden aan zo’n landelijke screening, kwamen wij tot een negatief advies. Op Sinterklaasdag 1996 werd dit aan de staatssecretaris, Mevrouw Netelenbos, aangeboden. Mijn commissie was akkoord gegaan met de titel van het advies: *Zo onvoorspelbaar als het leven zelf*.

Sinds dat onderzoek word ik vaak door de media gevraagd wat ik ervan vind als een Minister of kamerlid voorstelt om een algemene test voor 3- of 4-jarigen in te voeren. Ook in 2006 was dat weer het geval toen de VVD-leider, Mark Rutte bij de Algemene Beschouwingen in september kamerbrede steun kreeg voor een motie waarin om een taaltest gevraagd werd voor kinderen van nog geen 3 jaar, met daaraan gekoppeld een verplichte opname in een vóórschoolse voorziening voor de ‘onvoldoende’ scorende kinderen.

In deze jaren was ik bij nog een ander onderzoek op dit terrein betrokken. De directrice van de Proefkreche, de psycholoog Truus van der Lem, was na afloop van ons project directeur geworden van de Nederlandse Stichting voor het Dove en Slechthorende Kind te Amsterdam (NSDSK). Door het Ministerie van Volksgezondheid werd het NSDSK gevraagd een test te ontwikkelen die op de consultatiebureaus zou kunnen worden gebruikt om

vroegtijdig kinderen op te sporen met gehoor- en andere taalstoornissen. Een van onze studenten, Hanneke de Ridder, ging voor de NSDSK dit onderzoek doen en promoveerde bij mij in 1990 op het voor dit doel ontwikkelde “VTO-taal signaleringsinstrument.”

In 1996 begon toen een grootschalig onderzoek, gefinancierd door de Ziekenfondsraad, waaraan de NSDSK samenwerkte met het instituut Maatschappelijke Gezondheidszorg van de Erasmus Universiteit onder leiding van prof. Paul van der Maas. Doel was na te gaan wat de kosten en wat de baten zouden zijn van een landelijke screening van alle kinderen met dit taalinstrument op de Consultatiebureaus. Dit inclusief aansluitende doorverwijzing naar audiologische centra van de gesignaleerde risicokinderen, voor nadere diagnostiek, en, zo nodig, voor behandeling of verwijzing.

In de begeleidingscommissie heb ik dit onderzoek gevolgd, tot het eerste eindrapport in 2000, en daarna alleen zijdelings tot de follow-up studie na acht (!) jaar, verschenen in 2005.

Structuur van temperament en persoonlijkheid

Ondertussen liep in Leiden mijn temperamentsonderzoek door. Voor mijn hierboven genoemde werk voor het Ministerie van O en W kreeg mijn faculteit geld dat ik mocht gebruiken voor assistentie en congresbezoek op het terrein van de antecedenten van de Big Five bij kinderen. En via de KNAW kreeg ik geld om een Chinese student van Peking University, Yuching Zhang, in Leiden te laten studeren en in Beijing onderzoek te laten doen. Omdat Zhang er niet in slaagde voldoende Engels te leren kon zijn promotie niet in Leiden plaatsvinden. Ik vond dat niet erg (hij wel) omdat dat mij de gelegenheid gaf deel te nemen aan zijn promotie aan Peking University. De twee reizen die Rita en ik naar China maakten, met deze promotie als aanleiding, horen tot onze beste herinneringen.

Dit brengt mij ertoe om hier in het algemeen mijn grote dankbaarheid uit te spreken voor alle reizen die ik op kosten van de Universiteit en andere instanties mocht maken om aan mijn internationaal temperamentsonderzoek te werken. In vrijwel alle landen van Europa mocht ik congressen bezoeken. Heel dikwijls mocht ik naar de Verenigde Staten en zelfs een keer naar Australië. Rita kon dan dikwijls mee, ook omdat zij schreef over wat zij op die congressen hoorde, in het maandblad *Psychologie*, waarvan zij, na haar jaren bij *Ouders van NU*, hoofdredacteur was geworden, of omdat zij erover schreef in haar columns voor NRC/Handelsblad.

In 1997 promoveerden mijn twee AiO's voor het temperamentsonderzoek, Anne Marie Slotboom en Eric Elphick, op hun

gemeenschappelijk proefschrift.³¹ De jarenlange intensieve samenwerking met hen is voor mij een grote vreugde geweest en heeft veel goedge maakt van wat ik aan problemen in Leiden te verwerken kreeg. Een jaar later, in 1998, maar na mijn afscheid van Leiden, verscheen in de Verenigde Staten een boek over het onderzoek van het internationaal consortium waarin wij zoveel jaren hadden samengewerkt.³² En in 2002 verscheen bij de testuitgever PITS in Leiden de door ons samengestelde *Blikvanger*, een door ouders in te vullen vragenlijst over hun kijk op temperament en persoonlijkheid van hun kinderen.

Zoals ik eerder had ervaren in het landelijke ELO-project, is ook het samenwerken over landen heen, aan één gezamenlijk onderzoeksproject, niet makkelijk. Ten eerste moest ik voor een groot deel van de financiering zorgen, speciaal van de internationale bijeenkomsten, en natuurlijk ook van het Nederlandse en Chinese onderzoek. Dit rond te krijgen kostte veel tijd. Maar ten tweede moest ik ervoor waken dat iedereen zich aan de afgesproken regels zou houden. En dat gebeurde niet. Allerlei plaatselijke omstandigheden maakten dat men aanpassingen in de onderzoeksopzet moest maken. De spelregels werden meer dan eens overtreden, en met mijn collega Halverson leidde dit zelfs tot een stevig conflict, waarbij ik geholpen werd door de informatie die ik van zijn medewerker Valerie Havill kreeg, die aan onze kant stond in onze bezwaren. Kort gezegd kwam het erop neer dat Halverson het met de *kwaliteit* van de door hem verzamelde gegevens niet zo nauw nam ten einde maar aan voldoende *kwantiteit* te kunnen komen. Ik vond het schokkend om weer eens te zien hoe in psychologisch onderzoek in de Verenigde Staten gegevens gemanipuleerd kunnen worden om er goede sier mee te kunnen maken bij subsidiegever of tijdschriftredactie. Het kunnen doorgaan als onderzoeker is daar zó afhankelijk geworden van de gevonden positieve resultaten dat de verleiding groot is ernstige tekortkomingen aan het onderzoek te verzwijgen in de rapportage. Al mijn ethische haren gingen overeind staan toen ik merkte hoe er gemanipuleerd werd en het was maar goed dat ik door de beëindiging van mijn aanstelling in Leiden het medeverantwoordelijk zijn kon ontlopen, voor publicaties van Halverson waar ik niet achter kon staan.

Toch zijn Rita en ik, toen hij in 2004 met pensioen ging aan de Universiteit van Georgia, naar het afscheidssymposium gegaan en heb ik hem op het aansluitende feest ook toegesproken. Natuurlijk niet over ons conflict, wel over het mooie jaar waarin wij op het NIAS de opwinding mochten ervaren van wat wij als een ontdekking beleefden, een beetje zoals

³¹ Parent's Perceptions of Child Personality, developmental precursors of the Big Five (1997).

³² G.A. Kohnstamm, C.F. Halverson, I. Mervielde & V. Havill (1998) Parental Descriptions of Child Personality. Developmental Antecedents of the Big Five? Mahwah, N.J. Lawrence Erlbaum

de opwinding die Wim Hofstee ervoer toen hij zijn periodiek systeem van de persoonlijkheid aan de muur zag hangen.

In het algemeen gesproken heb ik ervaren dat er over mijn temperamentsonderzoek (en –publicaties) in het buitenland veel positiever gedacht werd dan in Nederland.³³

De affaire Diekstra

Doordat ik in de eerste publicatie over het door Diekstra gepleegde plagiaat, in Vrij Nederland, na kennisname van de stukken, onverbloemd als mijn mening gaf dat het hier om een schaamteloze vorm van plagiaat ging was ik in Leiden, bij de grote Diekstra fanclub en bij de rector, meteen de gebeten hond. Dat Pieter Drenth in datzelfde stuk in Vrij Nederland tot dezelfde conclusie kwam deed er niet toe. Ik was Diekstra's naaste collega, en uit collegialiteit had ik voorlopig mijn mond moeten houden. Omdat ik twee jaar tevoren publiekelijk met René in de clinch gelegen had over de psychische toestand van de Nederlandse jeugd³⁴, vermoedden velen een afrekening.

Doordat ik in de Leidse kranten geciteerd werd overhandigde een mevrouw uit Leiderdorp mij een Amerikaans populair wetenschappelijk boekje dat volgens haar ook door Diekstra was vertaald en als eigen werk gepresenteerd. Ik had het toen te druk en gaf het origineel en Diekstra's eigen boekje aan twee assistenten ter beoordeling. De volgende ochtend vertelden zij mij en anderen in de vakgroep van de verbazing en verontwaardiging waarmee zij kennis hadden genomen van beide publicaties. Daarop volgde de ene onthulling na de andere, aangetroffen in telkens andere niet-wetenschappelijke boeken. En helemaal aan het eind kwam er ook nog plagiaat in een *wetenschappelijk* artikel bij, hetgeen voor mijzelf geen verschil meer uitmaakte, maar voor het College van Bestuur wel.

Tijdens deze affaire, waarbij de Rector mij verbood over deze zaak nieuwe uitlatingen te doen en wij thuis via de fax en de post allerlei bedreigingen kregen, herinnerde mijn vriend en collega Egbert Warries mij eraan dat hij mij vele jaren eerder voor het gedrag van Diekstra had gewaarschuwd. Hij las in Twente, waar hij hoogleraar in de onderwijskunde was, de columns van René in een van de GPD-bladen. Hem was het toen opgevallen dat daar zo dikwijls anglicismen in stonden terwijl hij wist dat Diekstra een Nederlandstalige achtergrond had en geen Engelstalige. Daaruit had hij voor zichzelf de conclusie getrokken dat veel

³³ Dit neemt niet weg dat ik altijd wel van Nederlandse instellingen subsidies voor dit onderzoek heb kunnen krijgen.

³⁴ Zie o.a. mijn bijdrage 'Hoe erg is het met de Nederlandse Jeugd gesteld?' In *Jeugd en Samenleving* van februari 1994. Daarin ook Diekstra's tegenstuk 'Wie waakt slaapt niet.'

van die columns vertaald moesten zijn en hij had mij daarover aangesproken. Hij herinnerde zich ook dat ik die suggestie, toen gedaan, van de hand gewezen had, er althans helemaal niet op was ingegaan. Zelf kon ik mij die gebeurtenis toen alleen nog maar vagelijk herinneren, en nu al helemaal niet meer. Het moet zo'n tien jaar of meer vóór de plagiaataffaire hebben plaatsgevonden. Egbert was zeer taalgevoelig. In zijn studententijd schreef hij o.a. voor het tijdschrift *Barbarber* en na zijn pensionering heeft hij in Amsterdam vier jaar lang een opleiding gevolgd voor het schrijven van verhalen.

Wat is er nog meer voor nieuws over te zeggen? In het hoofdstuk over de geschiedenis van de faculteit³⁵ staat de zaak netjes samengevat. Maar wie kwaad wil kan opmerken dat ik zelf van dat hoofdstuk de eerste auteur was.

Belangrijk voor mijn meningvorming was ook mijn vriendschap met Jos Dijkhuis die zelf als voorzitter van het Nationaal Fonds voor de Geestelijke Gezondheidszorg slachtoffer was geworden van Diekstra's overschrijverij. Pikante bijkomstigheid daarbij was natuurlijk dat Jos' broer, mijn Leidse oud-collega Jan Dijkhuis, René voluit bleef steunen, en ook een aanvoerder werd in de onder andere tegen mij (en tegen de door het College van Bestuur ingestelde onderzoekscommissie en het College zelf) gerichte leugenachtige publicaties.

Deze affaire is nu meer dan tien jaar oud en René Diekstra heeft zich wonderwel uit de misère omhoog geworsteld. Hij is een belangrijke figuur geworden in het Roosevelt College in Middelburg en hij is weer veel gevraagd als spreker, schrijver en commentator. Sinds deze affaire hebben wij elkaar niet meer gezien of gesproken.

Met emeritaat. 1998-2006

Er waren verschillende redenen om al op mijn 61ste met pensioen te gaan en ook geen bureau aan te houden in mijn vakgroep, zoals zoveel van mijn oud-collega's doen. Belangrijk was dat ik verlost wilde zijn van de bestuurs- en managementtaken en van het voor mij vermoeiende heen en weer reizen tussen Amsterdam en Leiden. Zoals al eerder beschreven zou ik het college geven niet missen en verlangde ik naar tijd en rust om aan nieuwe dingen te werken. Wat het betekent dat ik nog steeds droom dat ik met grote regelmaat naar Leiden ga om daar van alles te regelen weet ik niet. Overdag ben ik tenminste altijd blij dat het niet meer hoeft.

Ik hield geen afscheidsrede. Ik was daarvoor niet in de stemming door allerlei gebeurtenissen binnen de faculteit waardoor ik mij gekrenkt voelde. Zo hielden collega's van mij op het laatst een benoeming tegen van een

³⁵ Zie noot 24

hoofddocent voor mijn vakgroep omdat die nog niet voldoende gepubliceerd had.³⁶ Er was de fall out van de Diekstra affaire. De niet zo positieve beoordelingen van mijn onderzoekswerk, uit 1994 en 1996, was ik nog niet vergeten.

Wel kreeg ik een hartverwarmende afscheidsreceptie, waaraan ook via internet ‘virtueel’ kon worden deelgenomen. Collega’s uit binnen- en buitenland stuurden via de e-mail teksten in over wat zij aan mij gehad en beleefd hadden. Van mijn Nederlandse collega’s Kees van Lieshout (Nijmegen) en Willem Koops (Utrecht) heb ik hun bijdragen aan dat gastenboek bijzonder gewaardeerd. In de receptiezaal lag de pas verschenen nieuwste editie van het Cultureel Woordenboek. Ik gaf boekjes weg met columns uit het dagblad Trouw die ik in de voorafgaande maanden geschreven had, vormgegeven door onze dochter Eva. Ik herlees de verschillende interviews die ter gelegenheid van dat afscheid verschenen met een mengsel van weemoed, gekwetstheid, trots en opluchting.

Ik ben ik: de ontdekking van het zelf.

In een van mijn columns voor Trouw deed ik een oproep aan de lezers om mij uit hun kinderjaren herinneringen toe te sturen van een type zoals door Jung beschreven in zijn autobiografie. De circa dertig brieven die ik toen kreeg werden het begin van een verzameling. Na een artikel in De Gids over dit soort herinneringen en een eerste boekje bij de Bezige Bij (2002) kon ik dankzij het Duitse maandblad *Psychologie Heute* mijn verzameling uitbreiden met herinneringen uit Duitsland, Zwitserland en Oostenrijk. Een bewerking in het Duits verscheen in 2004 bij Hans Huber in Bern. En na in 2006 vergeefs geprobeerd te hebben een mooie Engelse vertaling en bewerking van dat boek te slijten aan Amerikaanse uitgevers, zal die begin 2007 – op mijn eigen kosten – verschijnen bij Athena Press in Londen. Met een prachtig voorwoord van John E. Bates.

Bij diezelfde uitgever had ik in 2003 een door mij geredigeerde en in het Engels vertaalde correspondentie laten verschijnen, uit 1938-1939, tussen mijn grootvader en zijn jongste zoon, mijn oom Max Kohnstamm, toen deze een jaar als student in de Verenigde Staten verbleef.

Heisa over een ‘Kohnstamm-lezing’

In 2000 werd ik gevraagd in Amsterdam de eerste van een beoogde jaarlijkse reeks lezingen te houden, genoemd naar mijn grootvader. Wat ik in die lezing zei over mogelijk erfelijke verschillen in cognitieve

³⁶ Nadat diezelfde collega’s een Amerikaan op mijn leerstoel gezet hadden die ze beduvelde en al na een jaartje freewheelen terugging, en nadat de door mij beoogde hoofddocent door de VU gevraagd werd daar hoogleraar te worden hebben ze hem alsnog snel tot mijn opvolger benoemd.

capaciteiten tussen etnische groepen en rassen leidde tot een grote rel. Niet zozeer door wat er in die lezing zelf over gezegd werd als wel door hoe ik dezelfde dag in een Volkskrant-interview geciteerd werd. De lezing staat nog steeds op onze website. De rel bewaar ik in een doos.

Van verschillende psychologen in ons land kreeg ik privé ondersteunende post. Maar *en public* kreeg ik voornamelijk boze, laatdunkende en overtrokken reacties, o.a. van Ronald Plasterk. In een bijeenkomst van Marokkaanse studenten en afgestudeerden in het Provinciehuis te Den Haag, waar ook Paul Scheffer op het matje moest komen, vergeleek de voorzitter, Ahmed Aboutaleb, ons beiden. Scheffer had in die bijeenkomst tenminste getoond iets te hebben bijgeleerd, maar dat kon hij van mij niet zeggen.

Ik kan niet anders dan blijven geloven dat er tussen sommige mensenrassen belangrijke genetische verschillen zijn leidend tot verschillende lichamelijke en psychische kenmerken. En dus ook dat bijvoorbeeld Philip Rushton het met zijn analyses van intelligentieverschillen bij het rechte eind heeft. Met z'n allen mogen we deze mogelijkheid niet zien, moeten we die krampachtig blijven negeren en moeten we wachten, vele generaties lang, totdat door wereldwijde rasvermenging en mobiliteit, de verschillen tussen de rassen verdwenen zullen zijn. Dikwijls probeer ik het anders te zien, probeer ik mezelf te dwingen ánders te gaan denken, sociologischer, cultureler. Maar tot nog toe vergeefs.

De affaire met het meisje Rijkers en haar vader.

Oudejaarsdag 2001 werden wij gebeld door iemand van de Stichting S.O.S Papa met de vraag of wij met spoed een oordeel konden geven over de toestand waarin Rochelle Rijkers verkeerde, die met haar vader, Martin Huisman, in Amsterdam was ondergedoken, op de vlucht voor de instanties die haar bij hem weg wilden halen. Zij was door de kinderbescherming uit Spanje opgehaald waar zij met moeder en haar vriend verbleef, die uitgeweken waren na de vondst van het in stukken gesneden lijkje van Rochelle's oudere zusje Rowena, sindsdien in de media bekend als "het meisje van Nulde".

Rita voelde niets voor een ontvangst bij ons aan huis maar ik liet mij overhalen, nadat ik eerst vergeefs drie verschillende kinderpsychotherapeuten had geprobeerd te bereiken met de bedoeling van doorverwijzing naar een deskundige. Dit werd het begin van een zaak die het hele jaar 2002 in de publiciteit was, vooral vanwege mijn conflict met oud-collega Wim Wolters over de vraag of Rochelle ernstig getraumatiseerd was en of vader Huisman wel of niet in staat was haar op te voeden. Uiteindelijk mocht de vader na de zomer van 2003, gesteund door

zijn vriendin Liesbeth Janssen, zijn dochter Rochelle in huis nemen. De hele kwestie kostte mij onnoemelijk veel tijd en energie, en het heeft Rita – hoewel zij het met mij eens was dat Rochelle er niet zo erg aan toe was en haar vader best voor haar kon zorgen – dikwijls gespeten dat ik er aan begonnen was. Met het NIP kreeg ik ruzie vanwege mijn met Wolters in de media openlijk uitgevochten verschil van mening. Wolters kreeg in eerste instantie van het College van Toezicht van het NIP een ‘maatregel van waarschuwing’ voor zijn handelen in deze zaak, maar werd daarna door het College van Beroep vrijgesproken. Over de hele affaire sprak ik in 2003 in Leiden voor een volle zaal van studenten van Femmie Juffer.

Toen ik in Utrecht in 2006 een lezing moest houden bij het afscheid van Toon Messer hebben Wim Wolters en ik elkaar een hand gegeven. Achteraf gezien blijf ik erbij dat hij, althans ten aanzien van het meisje, ten onrechte een ernstig psychotrauma heeft verondersteld.

Wikipedia

Sinds begin 2005 interesseer ik me voor de internet-encyclopedie Wikipedia. Ik werkte aan de verbetering van verschillende artikelen in de Nederlandstalige versie van Wikipedia, zowel op het terrein van de psychologie als daarbuiten. Omdat ik bij lezing van artikelen op het terrein van de psychologie veel fouten en tekortkomingen aantrof ben ik in 2006 begonnen oud-collega's voor dit verbeterwerk te interesseren. De eerste bij wie dat lukte was de oud-hoogleraar neuropsychologie Albert Kok. Na aanvankelijke scepsis werd hij een enthousiaste medewerker.

In augustus 2006 ontmoette ik op een internationale Wikipedia conferentie aan Harvard University een Engelse psycholoog, Joe Kiff, die begin 2006 een aparte Wiki voor de psychologie begonnen was, uiteraard alleen Engelstalig. Hij vroeg mij met hem mee te willen werken aan de uitbreiding en verbetering van zijn encyclopedie voor de psychologie, speciaal voor de ontwikkelingspsychologie. Deze website is te vinden onder <http://psychology.wikia.com/>

Mijn positieve instelling ten opzichte van Wikipedia heb ik in november 2006 in een artikel in *NRC/Handelsblad* over het voetlicht proberen te brengen. In allerlei opzichten geeft dit werk mij voldoening. Zo het verbeteren van *bestaande* artikelen over begrippen die in mijn eigen studie, 45 jaar geleden, belangrijk zijn geweest. Voorbeelden: cognitieve dissonantie en afweermechanismen. Of het toevoegen van *nieuwe* artikelen over personen die in mijn eigen geschiedenis belangrijk waren. Zo over professor Duijker, over wie ook in de *Grote Winkler Prins* geen artikel staat, en over professor Langeveld.

Maar ook het op deze wijze overdragen van meer recente kennis geeft mij veel genoegen. Zo bijvoorbeeld in al bestaande artikelen over

Rousseau, Ligthart, Montessori en Montaigne. Tenslotte heb ik er veel aardigheid in om mooie plaatjes uit eigen bezit als illustraties toe te voegen, mits die vrij zijn van auteursrecht. Zie bijvoorbeeld het eiland Marken.

Afgezien van deze genoegens is er de prettige ervaring van het samenwerken met mij volkomen onbekende mensen aan een gemeenschappelijk doel. Het boeit mij dat er in Nederland en België dagelijks vele honderden mensen zijn die willen bijdragen aan wat ik in de NRC een *volksencyclopedie* noemde en die daarvoor geen cent ontvangen. Het gezamenlijk optreden tegen mensen – veelal scholieren, maar ook volwassen dwaallichten – die uit naïviteit of kwaadwillendheid schade toebrengen aan bestaande artikelen, schept kennelijk een band. De ‘goeden’ helpen elkaar tegen de ‘kwaden’, in dit geval ‘vandalen’ genoemd.

Nawoord

Als ik dit allemaal zo over lees schrik ik ten eerste van de lengte. Die is twee keer zo groot als de bedoeling was van de ADNP voor dit soort biografieën. Ten tweede ben ik bang dat dit geheel, juist door die omvang, de indruk kan geven dat ik in mijn leven niets anders deed en aan mijn hoofd had dan de psychologie. Dat zou een verkeerde indruk zijn. In een gewone autobiografie zouden heel andere accenten gelegd worden. Zoals op ons gezin, onze zoon en dochter, hun kinderen, onze kleinkinderen. Op mijn familie ook en op mijn werk aan de nagedachtenis van sommige familieleden. Kortom, op het leven in zijn geheel, en niet alleen op mijn werk aan universiteiten en daarbuiten, met de psychologie.

Het samenleven en samenwerken met mijn vrouw, Rita, is voor mijn geschiedenis met de psychologie bepalend geweest. Haar functies als hoofdredacteur van, eerst, het maandblad *Ouders van NU* (van 1969 tot 1984) en daarna van *Psychologie* (van 1985 tot 1997), parallel aan haar werk – vanaf 1980 tot heden – aan de drie delen *Kleine Ontwikkelingspsychologie*, heeft bij mij een al bestaande neiging tot publieksgerichtheid en popularisering telkens weer gevoed en versterkt.

Dat ik over alle aangelegenheden van de psychologie waarmee ik te maken kreeg aan haar raad kon vragen heeft mij geweldig geholpen. De verstrengeling die hierdoor is gegroeid in het denken en verwoorden is onmogelijk te ontwarren. *Mijn* geschiedenis is voor een groot deel ook *haar* geschiedenis, en omgekeerd.